

T.C

BAHÇEŞEHİR ÜNİVERSİTESİ

**1979 İRAN İSLAM DEVRİMİ SONRASI TÜRKİYE
- İRAN İLİŞKİLERİ**

Yüksek Lisans Tezi

ENSARİ HALLAÇ

BURSA 2020

T.C

BAHÇEŞEHİR ÜNİVERSİTESİ

SİYASET BİLİMİ ENSTİTÜSÜ

KÜRESEL SİYASET VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER

DOÇ.DR. İSMAİL BURAK KÜNTAY

ÖZET

Buldukları bölgede tarih boyunca çeşitli uygarlıklar kurmuş olan ve inşili çıkışlı ilişkiler kuran Türkiye ve İran, gerek birbirleri açısından gerek bölge açısından önemli iki ülke olma özelliğine sahiptir. 1979 yılı İran için büyük bir dönüm noktası olmuştur. Şah rejimi ile yönetilen İran'da 1979 yılında rejim devrilerek İran İslam Cumhuriyeti kurulmuştur. Bu devrim İran açısından olduğu kadar İran'ın komşu olduğu ve ilişki içerisinde olduğu ülkeler açısından da önemli olmuştur. İslam Devrimi sonrası Türkiye – İran ilişkilerine odaklanan bu çalışmada İran İslam Devrimi öncesinde İran'ın durumu ve Türkiye ile olan ilişkileri, devrim sürecinde ve devrim sonrasında siyasi alan İran'da yaşanan gelişmelerin neler olduğunun anlaşılması, devrim sürecinin nasıl geliştiği ve Türkiye'nin bu konudaki tepkisi, özellikle de devrim sonrası Türkiye – İran ilişkilerinin ne şekilde seyrettiğinin açıklanması üzerinde durulmuştur. Çalışmanın birinci bölümünde İran'ın devrim öncesindeki durumu ve bu süreçte Türkiye – İran ilişkileri ele alınmıştır. Çalışmanın ikinci bölümü tamamen İran İslam Devrimi'ne ayrılmış ve devrimi hazırlayan koşullardan devrimin dünyaya yansımalarına kadar pek çok açıdan devrim incelenmiştir. Çalışmanın üçüncü ve son bölümünde ise devrim sonrası Türkiye – İran ilişkileri İran'daki yönetim dönemlerine göre ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, İran, İslam Devrimi, İran İslam Cumhuriyeti, Devrim

ABSTRACT

Establishing various civilizations that have established and bumpy relations throughout history in their region, Turkey and Iran should not have a significant feature in terms of the two countries should respect each other. The year 1979 was a major turning point for Iran. In Iran, which was governed by the Shah regime, the regime was overthrown in 1979 and the Islamic Republic of Iran was established. This revolution has been important not only for Iran, but also for the countries with which Iran is neighbor and related. After the Islamic Revolution, Turkey - The status of Iran before the Islamic Revolution in Iran, this study focused on the Iran relations and relations with Turkey, the process of revolution and after the revolution, in the political arena to understand that what the developments in Iran, how the arrival of the revolutionary process and Turkey on this issue response, especially after the revolution, Turkey - focused on what remained to be explained that the way Iran relations. Iran's pre-revolution situation in the first part of the study, and in this process, Turkey - Iran relations were discussed. The second part of the study is completely devoted to the Islamic Revolution of Iran and the revolution has been examined in many aspects from the conditions that prepared the revolution to the reflection of the revolution in the world. In the third and final part of the study after the revolution in Turkey - Iran relations are handled by the management period in Iran.

Keywords: Turkey, Iran, the Islamic Revolution, the Islamic Republic of Iran, the Revolution

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	1
ABSTRACT.....	ii
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM: DEVRİM ÖNCESİ İRAN’IN DURUMU VE TÜRKİYE – İRAN İLİŞKİLERİ.....	4
1.1. İran’ın Coğrafi, Etnik ve Nüfus Yapısı.....	4
1.2. İran’ın Siyasi ve Ekonomik Yapısı	6
1.3. Devrim Öncesi İran	10
1.4. Osmanlı Dönemi Türk – İran İlişkileri.....	13
1.5. Cumhuriyet Dönemi Türk – İran İlişkileri	16
İKİNCİ BÖLÜM: İRAN İSLAM DEVRİMİ	20
2.1. İran Devrimi’ni Hazırlayan Koşullar	20
2.2. İran Devrimi’ni Ortaya Çıkaran Ortak İrade.....	22
2.3. Devrimde Dinin Rolü	24
2.4. Devrimin Oluşumu ve Gerçekleşmesi	26
2.5. Devrim Sonrası İran’ın Dış Politikası	30
2.6. Devrimin Dünyaya Yansımaları	32
2.7. Devrim Sonrası Gelişmeler ve İran İslam Cumhuriyeti.....	34
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: DEVRİM SONRASI TÜRKİYE VE İRAN.....	38
3.1. Türkiye’nin İran Devrimi’ne Tepkisi.....	38
3.2. Devrim Sonrası Türk – İran İlişkilerini Belirleyen İç Etkenler	39
3.3. Devrim Sonrası Türk – İran İlişkilerini Belirleyen Dış Etkenler	41

3.4. Humeyni Dönemi Türkiye – İran İlişkileri	44
3.5. Rafsancani Dönemi Türkiye – İran İlişkileri	45
3.6. Hatemi Dönemi Türkiye – İran İlişkileri	48
3.7. Ahmedinejad Dönemi Türkiye – İran İlişkileri.....	50
3.8. Ruhani Dönemi Türkiye – İran İlişkileri.....	52
SONUÇ	54
KAYNAKÇALAR.....	56

GİRİŞ

İnsanlık tarihi incelendiğinde ülkelerin ve toplumların yapısında köklü değişim ve dönüşümlere yol açan olay ve gelişmelerin oldukça büyük etkilerinin olduğu, bu tür olayların her ne kadar belirli bir ülkede gerçekleşmeler de başka ülkeleri ve hatta bazı durumlarda genel olarak dünyayı etkileyebildiği görülmektedir. Bu noktada devrim kavramı ile karşılaşılmaktadır. Çok boyutlu bir kavram olan devrim, *Türk Dil Kurumu Güncel Türkçe Sözlük*'te, "Belirli bir alanda hızlı, köklü ve nitelikli değişiklik" olarak tanımlanmıştır. Tarihsel süreç incelendiğinde Sanayi Devrimi, Fransız İhtilali gibi tüm dünyayı etkilemiş olan devrimler oldukça dikkat çekici olsa da bölgesel etkileri göz önünde bulundurulduğunda İran'da gerçekleşmiş olan İslam Devrimi son derece dikkat çekici olup üzerinde durulması gereken bir konu olarak kendini göstermektedir.

Bulunduğu coğrafi bölgede İran, Türkiye'nin en eski komşusu olarak dikkat çeken, güneyinde Basra Körfezi, kuzeyinde Hazar Denizi, batısında Türkiye ve Irak, doğusunda Pakistan ve Afganistan'ın bulunduğu bir Orta Doğu ülkesidir (Oğuz ve Çakır, 2000: 23). Yüzyıllardır bölgede rekabet halindeki iki devlet olan Türkiye ve İran arasındaki ilişkiler milattan öncesine kadar uzanmaktadır. Öte yandan Türkiye ve İran, farklı yönetim şekillerine sahip iki komşu ülke olarak hem tarihi mirasları, zengin kültürleri ve nüfuslarıyla hem de jeopolitik konumlarıyla Orta Doğu'nun kilit ülkeleri olma özelliğini korumuşlardır (Karaduman, 2009: 1).

Türkiye – İran ilişkileri tarihsel olarak incelendiğinde iki ülkenin sürekli bir zıtlama ve rekabet içinde olduğu, dönem dönem ilişkilerinin savaşlarla dolu olduğu dikkat çekmektedir. İran'da 1501 yılında Şii Safevi devletinin kurulmasından bu yana iki devlet arasında ya savaş yapılmış ya da biri başka iç veya dış meselelerle uğraşırken diğeri üzerine giderek istediğini almıştır. İki devlet Irak – batı İran ve Doğu Anadolu – Azerbaycan hatları üzerinde bir yönüyle siyasi ve dini, diğeri

yönüyle mali ve stratejik nedenlerle toprak kazanma doğrultusundaki mücadelelerini 20. yüzyıla kadar devam ettirmiştir (Hamurcu, 2010: 1).

1979 yılı İran açısından bir dönüm noktası olmuştur. Bu tarihe kadar Şah rejimi ile yönetilen İran'da halk, kötü ekonomi ve Şah yönetiminin baskıcı yönetim anlayışına karşı çıkararak bir devrim hareketi başlatmıştır. 1979 yılında Şah rejimi devrilerek İran İslam Cumhuriyeti kurulmuştur (Gökalp, 2016: 2). Bu durum özelde İran açısından son derece önemli ve büyük bir olay olsa da genelde İran'ın komşu ülkelerini ve ilişki içerisinde olduğu diğer ülkeleri de etkilemiştir.

İran İslam devriminin gerek İran içinde gerekse Küresel çaptaki etkileri düşünüldüğünde, devrimin Türkiye'de de İslamcı hareketler üzerinde büyük ve olumsuz etkiler yarattığı aynı zamanda İran açısından yıkıcı etkileri olduğundan, zamanlamasının yanlış olduğundan bahisle çeşitli tartışmalar yıllardır süre gelmiştir. Fakat bu çalışmam da devrimin İran için neden ve hangi sebeplerle gerekli olduğu, değişimin kaçınılmaz olduğu gerçeği tartışılmıştır.

İran jeopolitik konumu nedeniyle yüzyıllar boyu sömürülere ve emperyalist güçlerin istilasına açık bir ülke olmuş, bu durumda değişimi ve devrimi bir nevi zorunlu hale getirmiştir. Her toplumda olduğu gibi İran'da da zamanın değişmesi ve dönemin ihtiyaçları gereği toplumda demokratikleşme talepleri çoğalmaya ve yayılmaya başlamış bu hareketler zorunlu bir reformu da beraberinde getirmiştir. Henüz İran İslam devrimi gerçekleşmeden önce son İran Şahı Muhammed Rıza Pehlevi döneminde de İran'da modernizasyon, eğitim ve ekonomik gelişmelerin hız kazandığı dikkate alınacak olursa devrimin hali hazırda doğal bir süreç olduğu daha iyi anlaşılabilir. Bu haliyle değerlendirildiğinde, İran halkının dış güçlerin etkisi altında olan Şah yönetimini istememesi devrimin ateşleme mekanizmasını teşkil etmiştir. Diğer bir deyişle devrimin baskı ve istibdatla yapıldığı yönündeki eleştiriler gerçeği yansıtır yönde değildir. Tüm bu nedenlerin bir araya gelmesi Humeyni'yi Şah karşıtı akımların lideri yapmış ve nihayetinde toplumun kendi inanç ve iradesiyle Humeyni'nin kanatları altında toplanmasına zemin hazırlamıştır. Ayrıca Küresel

çevrelerce devrimin İslamcı ve gerici yöntemlerle yapıldığı eleştirilerine de devrimin İran'ın sosyo kültürel ve İslamcı alt yapısına uygun şekilde ilerlemek durumunda olduğu noktalarında karşı çıkmıştır. İlaveten bu denli yakın coğrafyalarda bulunan Türkiye-İran gibi iki devletin birbirlerinden etkilenmelerinin kaçınılmaz olduğu aksi bir durumun gerçeklerle bağdaşmayacağı belirtilmiştir.

İran İslam Devrimi öncesinde İran'ın durumu ve Türkiye ile olan ilişkileri, devrim sürecinde ve devrim sonrasında siyasi alanda İran'da yaşanan gelişmelerin neler olduğunun anlaşılması, devrim sürecinin nasıl geliştiği ve Türkiye'nin bu konudaki tepkisi, özellikle de devrim sonrası Türkiye – İran ilişkilerinin ne şekilde seyrettiğinin açıklanması bu çalışmanın temel amacını teşkil etmektedir.

Bu doğrultuda çalışmanın birinci bölümünde İran'ın devrim öncesindeki durumu ve bu süreçte Türkiye – İran ilişkileri ele alınacaktır. Çalışmanın ikinci bölümü tamamen İran İslam Devrimi'ne ayrılacak ve devrimi hazırlayan koşullardan devrimin dünyaya yansımalarına kadar pek çok açıdan devrim incelenecektir. Çalışmanın üçüncü ve son bölümünde ise devrim sonrası Türkiye – İran ilişkileri İran'daki yönetim dönemlerine göre ele alınacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM: DEVRİM ÖNCESİ İRAN'IN DURUMU VE TÜRKİYE – İRAN İLİŞKİLERİ

1.1. İran'ın Coğrafi, Etnik ve Nüfus Yapısı

20. yüzyılın başlarından itibaren siyasi, ekonomik ve toplumsal olarak pek çok değişikliğe uğramasına rağmen yüzyıllardır ülke sınırlarının önemli bir değişmeye uğramadığı İran'ın kökeni yaklaşık olarak 2500 yıl kadar önceye uzanmaktadır. Tarihsel olarak bakıldığında, İran'ın modern dünya sistemi açısından bu denli köklü ve uzun bir geçmişe sahip olması noktasında iki unsur dikkat çekmektedir: Hem dünya sisteminde hem de İran'ın ve İran dışındaki devletlerin siyasi, toplumsal ve ekonomik yapılarında gerçekleşen değişimlere rağmen 2500 yıldır İran'ın kalıcılığını sürdürüyor olması, devlet olma geleneğinin İran'da güçlü bir şekilde yerleşmiş olduğunu göstermektedir. Öte yandan İran'ın varlığı sürdürmekte olduğu coğrafi alanın, çok ciddi bir değişime uğramadan korunmuş olması, geçmişten beri günümüzde konumlanmış olduğu bölgede yerleşik olduğu anlamına gelmektedir. Coğrafi konumu göz önünde bulundurulduğunda İran'ın yüzyıllardır aynı coğrafi sınırlar içerisinde egemen durumda olması önem kazanmaktadır. Çünkü Rusya, Türkiye ve İran haricinde günümüzde Kafkaslar, Orta Asya ve Körfez bölgesinde egemen durumda olan devletlerin tarihsel varlıkları genellikle Birinci Dünya Savaşı'ndan önceye dayanmamaktadır. Bu durumda, İran'ın bölgesel gücü incelenirken, mevcut bölge jeopolitiğinin şekillenmesinde İran'ın asırlardır devam eden bir etkisi olduğu ve asırlar boyunca İran'ın aynı bölgede gerçekleşen jeopolitik değişimlerin etkileriyle şekillenmiş olduğu göz önünde bulundurulmalıdır (Orhon, 2012: 60).

Jeopolitik açıdan Avrasya'da konumlanmış olan İran, Mezopotamya ve Anadolu'yu Asya'ya; Hazar bölgesi ve Kafkasları Hint Okyanusu ve Basra

Körfezi'ne bağlamaktadır. İran, batısında Irak ve Türkiye ile kuzeyinde Ermenistan, Türkmenistan ve Azerbaycan ile doğusunda ise Pakistan ve Afganistan ile komşu ülkedir. İran'ın yüzölçümü 1.648.195 kilometre kare olup dünyadaki tüm ülkeler coğrafi büyüklük açısından sıralandığında İran 18. sıradadır. Dünyadaki en dağlık ülkelerden biri olan İran, kuzeybatısından güneybatı ve güneydoğusuna uzanmakta olan Zagros Dağları ile kuzeybatısından kuzeydoğusuna uzanmakta olan Elbruz Dağları olmak üzere toplamda iki büyük sıra dağ ile çevrelenmiştir. Ülkenin güneydoğusunda Kavir-e-Lut ve merkezinde Dasht-e-Kavir isiminde iki çöl yer almaktadır. İran'ın güneyindeki Umman Denizi ve Basra Körfezi'ne yaklaşık 1770 km, kuzeyindeki Hazar Denizi'ne ise 650 km kıyısı bulunmaktadır (Sinkaya, 2011: 5).

İran'da şehirlerin ve yerleşim yerlerinin önemli bir kısmı dağ eteklerinde yer alıp bu bölgelerde buğday, arpa, darı, keneotu, safran ve pamuk yetiştirilmektedir. Verimli topraklarda gül ve meyve bahçeleri bulunmaktadır. Kışların ılık geçtiği doğu ve güney bölgelerindeki vahalarda mısır, pirinç ve hurma yetiştirilmektedir. Ülke topraklarının yalnızca beşte birlik kısmı tarım için elverişlidir. Hayvancılık oldukça yaygın olduğundan hayvan ürünlerinden elde edilen kilim ve halı dokumacılığı fazlasıyla gelişmiştir. Modern sanayi az gelişmiş olduğundan mevcut yeraltı madenlerinden yeteri kadar yararlanılamamaktadır. Bununla birlikte zengin doğalgaz ve petrol rezervlerinin bulunması ülkenin ve ülke halkının ihtiyaçlarının büyük bir kısmını karşılamaktadır (Geçener, 2017: 2-3).

Ülke nüfusu 1979 yılında yaklaşık 30 milyon olup nüfus değişiminin sağlanması amacıyla yapılmış olan doğum teşviki neticesinde 1994 yılında 62 milyona ulaşmıştır. Açıklanan resmi sonuçlara göre 2012 yılında ülke nüfusu 76 milyon dolaylarındadır (Özey, 2009: 374-375).

Nüfusun yarısından fazlasını tarihten gelen Fars kimliği oluşturmaktadır. Geri kalan kısmı ise çeşitli etnik gruplar meydana getirmektedir. Ülke nüfusunun %51'i Fars olup %24'ü Türk, %7'si Kürk ve %3ü Arap, %2'si ise Türkmen'dir. Geri kalanı

ise Kazaklar ve Ermenilerin dahil olduğu etnik gruplardır. Türkmenlerin ve Azerbaycan Türklerinin yanı sıra Afşarlar, Kaşkaylar, Halaçlar ve bazı Horasan kökenli gruplar, İnan'da yaşamakta olan Türk gruplardır. Etnik yapıda görülen bu farklılığa rağmen merkezi yönetim tarafından Şiilik anlayışı ile sağlanan hakimiyet ve ülkenin resmi adının İnan İslam Cumhuriyeti olması, diğer Ortadoğu lkelerinden İnan'ı ayırmaktadır (Akdoğan, 2014: 325; nder, 2013: 81).

İnan'da 24 Şehir ve 28 eyalet yer almaktadır. Başkent olan Tahran'dan sonraki önemli Őehirler Tebriz, Meşhed, İsfahan, Şiraz, Kirmanşah, Abadan, Yezd, Reşt, Ahvaz, Kum ve Hemedan'dır (Saray, 2006: 133).

1.2. İnan'ın Siyasi ve Ekonomik Yapısı

Asırlarca şahlık (monarşi) ile yönetilmiş olan İnan'da, bir Kazak tugayının komutanı olan Rıza şah tarafından Birinci Dünya Savaşı sonunda darbe yapılmasıyla Kaçar hanedanına son verilmiş ve Pehlevi hanedanı kurulmuştur. 1925 yılından itibaren bu hanedanın yönetimi zaman zaman dikta ve meşruti şeklinde devam etmiştir. 1979 yılında kabul edilen anayasada İnan'ın siyasi sistemi oluşturulmuştur ve bu sistem birbirine bağlı durumdaki birkaç yönetim yapısına göre faaliyet sürdürmektedir. En yüksek makam olan İnan dini liderliği günümüzde Ayetullah Ali Hamaney tarafından üstlenilmektedir. 1979 yılında İnan, dini bir devrimle şahlık idaresine son verilerek o zamanki dini lider Humeyni'nin başkanlığında dini esaslara dayanan bir şeriat devletine dönüşmüştür. Günümüzde İnan yönetiminde Meclis-i Nigehban (Mollalar Konseyi) söz sahibidir (Geçener, 2017: 4).

İnan İslam Cumhuriyeti'nin benimseyeceği genel politikaların hem tanımlanmasından hem de denetiminden dini lider sorumludur. Dini lider aynı zamanda silahlı kuvvetlerin başkomutanıdır, güvenlik operasyonlarını ve askeri istihbaratı kontrol etmekte ve savaş aça ya da barış kabul etme konularındaki tel

yetkili kişidir. Yargının, Emniyet Genel Müdürlüğü'nün, devlet radyo ve televizyonunun ve silahlı kuvvetlerin baş yöneticileri ile Anayasa Koruma Konseyi'nin 12 üyesinden 6'sı dini lider tarafından atanmaktadır (Akdoğan, 2014: 317).

İran'da politikaların oluşumu klasik bir parlamento hükümetinde görüldüğü gibi mecliste gerçekleşiyor izlenimi veriyor olsa da vekiller üzerinde oluşturulan denetim sistemi ve çıkarılan yasalar İran'da politika oluşumunu benzerlerinden son derece farklı kılmaktadır. İran'da hem iç hem de dış politikadaki genel eğilimler, her şeyin ve üzerinde olan ve rejimin en üst noktasını simgeleyen dini liderin kontrolü ve denetimindedir. Başka bir ifadeyle İran politikasını dini lider belirlemekte ve yönlendirmektedir ki dış politika girişimlerini onaylama veya onaylamama konusunda dini lider son söze sahiptir. Bu açıdan dini liderin, cumhurbaşkanının üzerinde bir yetki alanına sahip olduğu söylenebilir. Bununla birlikte anayasaya göre de cumhurbaşkanı ikinci sıradadır (Kahraman, 2013: 38).

Sistemde meclis ile hükümet arasında herhangi bir yasal düzenleme ile ilgili bir anlaşmazlık ya da fikir ayrılığı ortaya çıktığında bu sorunun çözüme kavuşturulabilmesi için Anayasayı Koruyucular Konseyi müdahalede etmekte ve eğer burada da bir sorun ortaya çıkarsa o zaman da bu iki karar mercii arasında Düzenin Yararını Teşhis Heyeti devreye girmektedir. Yine söz konusu karar mekanizmaları arasında yasal olarak bunlara etki eden Kültür Devrimi Yüksek Konseyi ve Ulusal Yüksek Güvenlik Konseyi gibi kurumlar da politikaların oluşturulmasında önemli bir yere sahiptir. Sayılan bu kurumlar anayasayla belirlenmiş olan güç odakları olmakla beraber bunlara Kum Medresesi Hocaları Derneği ya da Militan Din Adamları Örgütü gibi kurumlar eklendiğinde ve geleneksel ordunun yanında ek olarak kara, hava ve deniz kuvvetleri ile bütünleşmiş olan Devrim Muhafızları ve Behicileri dâhil olduğunda, politika oluşturulması konusunda İran'da son derece karmaşık bir yapının mevcut olduğu ortaya çıkmaktadır (Sami ve Çakır, 2000: 90).

Bunun dışında İran'ın siyasi yapısının en önemli ve dikkat çeken özelliği “ikili” bir sistem ortaya koymuş olmasıdır. Pehlevi Şahları kendi iktidarlarını korumak ve devam ettirmek için modern ordu, güvenlik ve bürokrasi kurumlarına dayanırken; İslam Cumhuriyeti'nin iktidarı devrim muhafızları ile ikili yapıya, birbirine paralel olan örgütlerin tesisine dayanmaktadır. Anayasal kurumların örgütlenmelerinde ve bu kurumların birbirleriyle olan ilişkilerinde görüldüğü gibi ve aynı zamanda dini lider ile yürütme cumhurbaşkanı arasında paylaştırıldığı gibi, yargı üzerinde dini liderin doğrudan etkisi ve bölgelere ve bütün kamu kurumlarına tayin etmekte olduğu temsilcileri, İran'da sanki iki devlet olduğu izlenimi yaratmaktadır. Zaman zaman bu iki paralel yapı arasında ortaya çıkan aksamalar ve sürtüşmeler, siyasi sistemin işleyişinde problemlere yol açabilmektedir. Ayrıca bu aksamalar ve sürtüşmeler genellikle dini liderin isteği şeklinde çözülmektedir. Öte yandan farklı kurumların görev alanları bazı noktalarda çakıştığı için esas itibariyle seçim yoluyla gelen kişiler ve kurumlar (cumhurbaşkanı ve meclis) ile ağırlıkta din adamlarının olduğu kurumlar (yargı ve koruyucu şura) arasında bir mücadele söz konusudur. İlk bakışta bu mücadele koruyucu şuranın yasaların İslam'a ve anayasaya uygunluğunu denetleme mercii olması sebebiyle (başka ülkelerdeki Anayasa Mahkemesi ile Meclis ya da Danıştay ile Hükümet arasında olduğu gibi) doğal gözükmemektedir ancak koruyucu şuranın özellikle seçimlerle ilgili olarak kendi yetkilerini zamanla artırması ve anayasayı yorumlama yetkisini kullanması, şuraya seçim sonuçlarını doğrudan etkileme gücü vermiştir (Kahraman, 2013: 47).

Kısaca İran'ın siyasi yapısının oldukça karışık olduğu söylenebilir. Ekonomik yapısına bakıldığında ise siyasi yapısında görülen ikili durumun ekonomik yapısında da mevcut olduğu görülmektedir. İran ekonomisinin %45'i dini liderlik makamına karşı sorumlu, %40'ı doğrudan, “bonyad” ismi verilen İslami vakıflar aracılığıyla devlet denetiminde olup %15'i “bazaar” ismi verilen İran özel sektörünün denetimi altındadır. Doğrudan devlet denetimi altında olmasalar da bonyadlar, vergiden muaf olmaları sebebiyle ayrıcalıklı bir ekonomik konuma sahiptirler. Özel sektörün yürüttüğü ekonomik etkinlikler tarım sanayisi, hizmet sektörü ve küçük ölçekli

atölyeler ile sınırlıdır. İran'daki en büyük işveren olan devlet; doğalgaz, petrol, madencilik, elektrik üretimi, inşaat, taşımacılık ve telekomünikasyon gibi alanlarda faaliyet gösteren işletmelerin mülkiyetini elinde bulundurmaktadır. İran anayasasına göre ticaret, tarım, sanayi, madencilik ve hizmet sektörlerinde kurumların ya da şirketlerin oluşturulmasında yabancı ülkelere imtiyaz verilmesi yasaklanmıştır (Orhon, 2012: 65-66).

İran ekonomisinin temel özelliği doğalgaz ve petrole olan bağımlılıktır. İran'ın dış satım ve bütçe gelirlerinin oldukça önemli bir bölümü doğal gaz ve petrole dayanmakta, döviz girdilerinin %80'ini doğalgaz ve petrol gelirleri oluşturmakta ve bu sebeple petrol fiyatlarındaki değişimlerden ülke ekonomisi oldukça fazla etkilenmektedir (Bulut ve Kırmızıoğlu, 2011: 308-309).

Temel ekonomik etkinliği, halk tarafından ihtiyaç duyulan her çeşit ürünün ülke sınırları içerisinde üretilmesi üzerine kurulmuş olan İran'daki temel sanayi kolları petro-kimya, otomotiv, gıda, demir çelik ve tekstil sanayileridir. Doğalgaz ve petrol sanayisinden sonra İran'daki en etkin sanayi kolu otomotivdir. Bulunduğu bölgede üretilmekte olan taşıtların %46'lık kısmını üreten İran, bölgedeki en büyük taşıt üreticisidir. Ülkede bulunan toplam 13 tane özel ve kamu araba fabrikasının gerçekleştirdiği araba üretimi, 1998 ve 2008 yılları arasında %445'lik artış göstermiştir. Petro-kimya sanayisi incelendiğinde ise İran'da bulunan 11 petro-kimya fabrikası tarafından Körfez Bölgesi'ndeki üretimin %13'ünün karşılandığı ve ülkede yaklaşık olarak 80 çeşit petro-kimyasal maddenin üretildiği, sektörde yaklaşık 24 bin kişinin istihdam edildiği görülmektedir. Öte yandan hem düşük dış ve iç rekabet düzeyi hem de eski teknoloji ve makineler gibi nedenlerle İran sanayisinin bir takım problemleri bulunmaktadır. İran, nispeten ucuz iş gücü imkanlarına, enerji ve petrol ürünlerindeki sübvansiyonlara rağmen, montaja dayanan düşük yerli katkıya sahip, tüketici tatmini açısından yetersiz ve düşük kalitede, ayrıca geniş dış satım imkanı bulamayan bir üretim sistemine sahiptir. Ancak, çeşitli kalkınma planları çerçevesinde İran, yabancı yatırımcılara yönelik olarak uygulamaya koyulan yatırım

teşvikleriyle sanayisindeki temel problemleri aşmaya çalışmakta ve otomotiv, petrokimya, ağır sanayi makineleri, tekstil, ilaç, yapı ve işlenmiş gıda malzemeleri üretimini arttırarak ekonomisindeki petrole olan bağımlılığı azaltmaya çalışmaktadır (Orhon, 2012: 67-68).

1.3. Devrim Öncesi İran

1979 Devrimi öncesinde İran, uzun süredir devleti modernleştirmeye çalışan yönetimler tarafından otoriter uygulamalara maruz kalmıştır. İran'da Batılılaşma çerçevesinde cereyan etmiş olan modernleşme sürecinin başlangıcı Kaçar Hanedanlığına dayanmaktadır. Avrupa ile kurulan ilişkilerle beraber Avrupa'nın yeniliklerini ve bazı düşüncelerini almış olan İran, söz konusu süreçte herhangi bir ilerleme kaydedememekle birlikte, Batı merkezli sömürü düzeninin de bir parçası haline gelmiştir. Yönetim ile emperyal sistem arasında kurulan işbirliğine karşı halkın geliştirmiş olduğu tepki ise dinsel ve geleneksel tabanlı toplumsal hareketlerin tetiklenmesine sebep olarak yönetime karşı bazı protesto eylemlerinin yaşanmasına yol açmıştır. İran yönetiminin geleneksel yaşam biçiminden uzaklaşarak modern Batı'ya uyum sağlama çabaları, geleneksel toplumla arasındaki bağları gerginleştirmiş ve özellikle Pehlevi Hanedanlığı döneminde tepeden inme ve zoraki modernleşme hamleleri yönetime karşı halkı tamamen yabancılaştırmıştır. İran toplumu modernleşme dayatmaları karşısında geleneksel yapısından kısmen sıyrılarak farklı toplumsal hareketlere uyum sağlama yeteneği geliştirmiş ve hedefe yönelik olan bu hareketleri başarıya ulaştırabilmiştir (Çırakoğlu, 2018: 47).

1951 yılında İran'da iktidara Muhammed Musaddık gelmiştir. İktidara geldiğinde Musaddık, negatif denge politikası izleyeceğini söyleyerek mutlak tarafsızlık ilkesini savunmuş ve petrolü millileştirmek istemiştir. Aynı yıl meclisten geçerek kabul edilen yasa tasarısı ile İran'da petrol millileşmiştir. 1953 yılında İngiltere ve CIA tarafından hazırlanmış olan bir operasyonla Musaddık devrilmiş ve

yeniden Şah egemen olmuştur. İran'ın oldukça kısa sürmüş olan demokrasi serüvenine Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere ve İran'daki bazı gruplar son vermiştir (Sürücü, 1999: 33).

1960'lı yıllarda Devrimin seyrini önemli ölçüde etkileyen iki olay gerçekleşmiştir. Bunlar 1963 ayaklanması ve Ak Devrimdir. Ak Devrim, 6 maddeden oluşan ve İran için bir temel reform paketi içeren bir kalkınma hareketidir. Halk oylamasına sunulan ve büyük oranda kabul edilerek 1963'te yürürlüğe girmiş olan programa göre herkesi kapsayacak bir toprak reformu yapılacak ve elinden toprağı alınan aşiret reislerine ve büyük ağalara fabrika hisseleri verilecektir. Böylece aşiret reislerinin, büyük ağaların ve yönetime yakın olan kişilerin gösterecekleri tepkinin azaltılması hedeflenmiştir. Şah tarafından reformlar, etkili bir şekilde uluslararası kuruluşlara tanıtılmıştır. Programdaki diğer maddelerle kültürel, siyasal, ekonomik ve sanayi ile alakalı önemli atılımlar yapılmıştır. Programdaki en önemli ve dikkat çekici husus ise programın din adamlarını da kapsar nitelikte olmasıdır. Maddi olarak en önemli gücü ellerindeki toprak ve bu toprak üzerinden alınan zekata dayanan din adamları, reformlara büyük bir tepki göstermiş ve küçük toprak sahipleri ile halkı Şaha karşı kışkırtmaya başlamıştır (Acar, 2018: 21).

Toprak reformu hedeflenen başarıyı yakalayamamış ve reform hareketlerinden zarar gören işçi ve köylüler ayaklanma başlatmıştır. Ayaklanmaların bastırılması için antidemokratik yöntemlere başvurulmuştur. 1963 yılında Şah, İran gizli servisinin yardımıyla pek çok insanı tutuklamıştır. Devrimde etkin rol oynayan Ayetullah Talagani, Celal Al-i Ahmadi, Mehdi Bazergan, Ali Şeriatî ve Samed Bahrengi gibi önemli düşünürler bu süreçte parlarken yine bu süreçte Ayetullah Humeyni'nin siyasi kariyeri başlamıştır. Daha önce yalnızca yöneticileri ıslah etmeye yönelik nasihatlerde bulunan dini gruplar, Humeyni'nin yükselmeye başlamasıyla yönetimi ele geçirmeyi düşünür hale gelmiştir. Humeyni, İsrail ve Amerika Birleşik Devletleri'nin İran yönetimi üzerinde söz sahibi olduğunu, iç politikada Ak Devrim reformlarının İran'ı içten çökertmeye yönelik olduğunu İran'ın

dış politikasının ise yetersiz olduğu, reformların ahlaki ve dini yapıyı bozacağını ifade etmiştir. Eleştirileri ve sert söylemleri sebebiyle Humeyni 4 Haziran 1963 tarihinde tutuklanmış ve bunun üzerinde başlayan protestolarda ve gösterilerde binlerce insan öldürülmüştür. Olayların ardından Humeyni sürgüne gönderilmiştir (Tabriz, 2004: 175).

Şaha karşı olan grupların tamamı, 1963 yılından sonra İslami muhalefet çatısı altında bir araya gelmiş ve İran ile İslam dininin sosyal, kültürel ve siyasi yapısı kaynaştırılarak devrimin fikri alt yapısı ve arka planı hazırlanmıştır. Ulusal Cephe içerisinde yer alan İslami gruplar ayrılmış ve İran Özgürlük Hareketini kurmuştur. Bu durum Ulusal Cephe'nin zayıflamasına sebep olmuştur. Daha sonraları Ulusal Cephe lideri olan Kerim Sencabi tarafından Cephe yeniden etkin hale getirilmiş ve sonraki süreçte Humeyni ile birlikte hareket etmiştir (Acar, 2013: 23).

1960-1963 dönemi haricinde rejime karşı bir muhalefetin yok denecek kadar az seviyede olduğu dikkat çekmektedir. Sadece etkisiz şehir gerillası faaliyetlerinin gerçekleştiği on yıldan fazla devam eden bir durgunluk sürecinden sonra 1977 yılında, rejim aleyhinde mitingler düzenlenerek ve zıt görüşlü bildiriler dağıtılarak muhalefet etkinliği artmaya başlamıştır. Kum şehrindeki radikal öğrenciler tarafından sokak gösterileri örgütlenmiş ve 1978 yılının Ocak ayında Humeyni'ye hakaret eden bir gazete haberi protesto edilmiştir. Sonraki aylarda İran'ın bazı şehir merkezlerinde çoğunlukla yerel ruhban sınıfının önemli bir rol oynadığı ve finans ile tarihsel ticaret merkezleri olan çarşıların grev başlatarak desteklediği protestolar yapılmıştır. Rejim kendini ciddi bir tehdit altında hissetmiyordu ancak 1978 yılı Eylül ayında, politik protestolar haline gelen dinsel geleneksel yürüyüş ve toplantılara sadece başkentten bir milyonun üzerinde insan katılmaya başladı ve 8 Eylül 1978 tarihinde sıkıyönetim ilan edildi. Bunu takip eden günlerde protestolar, göstericilere ateş açılması üzerine geçici olarak durdurabilmiş olsa da Ekim ayında iş bırakma hareketleri başladı. Önceleri basındaki sansüre karşı protesto ve ekonomik talepler maksadıyla örgütlenmiş olsalar da söz konusu grevler, Kasım ve Aralık aylarında başlayan ülke

çapındaki siyasi genel greve uzanan bir dönemin tetikleyicisi oldu. Grev faaliyetleri ilk olarak petrol alanlarında başladı. Bu da ordunun akaryakıt ihtiyacından mahrum kalmasına ve İran'ın ihracat gelirlerinin azalmasına neden oldu. 5 Kasım 1978 günü bir grup kıdemli subayın baskısıyla Şah, askerlerden meydana gelen bir kabineyi hükümete getirdi. Grevleri önlemede siyasi desteği olmayan bu hükümetin başarılı olması pek mümkün görülüyordu. Yeni yönetim, Aralık ayının başlarında geleneksel bayram kutlamaları için yapılan ve öncekilere oranda çok daha yoğun bir biçimde Şah'ın gitmesine yönelik talepleri dile getiren sokak gösterilerine izin vermek mecburiyetinde kaldı. Bu süreçte Humeyni hem direnişim simgesi hem de etkinliği zamanla artan bir lider konumuna yükseldi. Paris'te yer alan karargahından Şah ile ve onunla ilişki içerisinde olanlarla hiçbir şekilde anlaşmayacağını belirtti (Üşür, 1992: 20-22).

Humeyni, 12 Ocak 1979 tarihinde geçiş süreci hükümetini kurmak amacıyla İslam Cumhuriyeti Konseyi'ni kurdu. Kurulan konseyin üyeleri halka açıklanmamakla birlikte, en kısa zamanda kurucu hükümetin oluşturulacağı ve halkın onayına sunulacağı belirtildi. Humeyni'nin bu arada ülkeye gelişi, söz konusu hazırlık hükümetinin kurulması sonrasına bırakılsa da olası bir askeri müdahale düşüncesi Humeyni'yi hazırlık hükümeti kurulmadan önce ülkeye dönmek zorunda bırakmıştır. Şah ise 15 Ocak 1979 tarihinde arkasında parçalanmış ve psikolojik durumu bozuk bir ordu ile başında Şahpur Bahtiyar'ın olduğu hükümeti bıraktı ve İran'ı terk etti (Aykut, 2018: 37).

1.4. Osmanlı Dönemi Türk – İran İlişkileri

Türkiye ile İran arasındaki ilişkiler tarihi yirminci yüzyıla kadar Osmanlı, Fars ve Sünni-Şii mücadelesi ve rekabeti çerçevesinde gerçekleşmiştir. Osmanlı ve Fars arasındaki ilişkilerde motivasyon ve siyaset aracı olarak genellikle Sünni-Şii mezhepleri arasındaki rekabet kullanılmıştır. İki ülke için İslam dünyasının

liderliğini elde etme çabaları rekabet ortamını daha da yoğunlaştırmıştır. Osmanlı ve Safevi (İran) ilişkilerinin genel karakteristiği daha çok sınır anlaşmazlıkları ve savaşlar tarafından çizilmiştir. İran'da 1501 yılında Şii Safevi devletinin kurulmasından itibaren iki taraf ya siyasi, dini, ekonomik ve stratejik sebeplerle toprak elde etmeye yönelik mücadele etmişler ya da savaşmışlardır. 19. yüzyılın başlarına kadar devam eden bu mücadelede, Osmanlılar için Kafkasya ve Azerbaycan, İran için de Irak hedef olmuştur. 19. yüzyılda bu mücadele, İslam dünyasında emperyalizm dönemiyle beraber farklı bir havaya bürünerek yer yer "İslam Birliği" söylemlerine dönüşmüş olsa da aslında 1918 yılına kadar devam etmiş gözükmektedir (Çetinsaya, 2008: 23).

1299 yılında Osmanlı Devleti kurulmasıyla birlikte, doğu sınırındaki birinci tehlike olarak Timur'u, ikinci tehlike olarak Akkoyunlu Devletini, üçüncü tehlike olarak ise Şah İsmail tarafından kurulan Şii Safevi Devleti'ni belirlemiştir. Safevi Devleti'nin Orta Doğu'daki siyasi dengeleri bozması, devleti Osmanlı'nın güvenliğine karşı bir tehdit unsuru durumuna getirmiştir (Kahraman, 2013: 84).

Özellikle Şah İsmail'in Türkmenistan ve Anadolu'daki Şii propagandası, Osmanlı tarafından bir tehdit olarak algılanmış ve 1514 yılında buna bağlı olarak Yavuz Sultan Selim, Şah İsmail'i Çaldıran Zaferi ile yenilgiye uğratarak söz konusu propagandaların önüne geçmiştir. 1639 tarihli Kasr'ı Şirin Anlaşması'na kadar Osmanlı ile İran ilişkileri, İran'ın Osmanlı İmparatorluğu için zayıflatıcı ve bölücü bir ülke olacağı göz önünde bulundurularak yürütülmüştür. Bundan sonra iki devlet sınır çatışması yaşamamıştır. İran'da Safevi idaresi 1736'ya kadar devam etmiştir. Kısa süreli olarak Zand Hanedanlığı ve Nadir Şah tarafından yönetilmiş olan İran, 1796 yılında Kaçar kabilesinin başkanı Ağa Muhammet Han tarafından ele geçirilmiştir. Kaçar Hanedanlığının 1925 yılında ortadan kalkmasıyla da Pehlevi Hanedanlığı kurulmuştur (Yurdakurban, 2007: 4).

19. yüzyılda Osmanlı ve İran arasındaki ilişkiler tarihinde benzerine sık rastlanmayan bir gelişme dikkat çekmektedir. Özellikle Napolyon'un Rusya

Federasyonu'nu güneyden kuşatma girişimi, Osmanlı ve İran'ın ortak düşmanları Rusya Federasyonu karşısında iş birliği ve ortak çıkarlar ortamı çerçevesinde ilişkilerini yakınlaştırmıştır. Ancak 1812 tarihli Osmanlı-Rus Bükreş Antlaşması ile gerilemeye başlayan Osmanlı-İran ilişkileri, 1821 ve 1823 yılları arasındaki sınır anlaşmazlıkları neticesinde çatışma noktasına ulaşmıştır. İkili ilişkilerdeki önemli meselelerden biri sınır problemidir. Osmanlı ve İran sınırının her iki tarafında da yer alan Kürt Aşiretlerinin sınır tanımayan tavırları, iki ülkeyi özellikle 1800'lü yıllarda bu aşiretlerin desteğini alabilmek adına mücadeleye itmıştır. Ülkeler arasında 1923 yılında barış anlaşması imzalanmış ve problem bu anlaşmayı takiben çözülmüştür. Stratejik olarak İran, Osmanlı'nın düşmanları ile ittifak kurma potansiyeline sahip olarak görülse de, İran'daki dini ve siyasi elit kesim Tanzimat Dönemi'nde ortaya konan reformları kendileri için de model olarak benimsemiş ve yanlısı bir tavır sergilemişlerdir. Bu duruma bağlı olarak Osmanlı ve İran arasındaki ilişkiler yumuşamıştır. Ancak Şah İsmail tarafından başlatılan İran'ın Şiileştirilme siyaseti ekseninde başlamış olan Sünni-Şii mücadelesi, ülkeler arasındaki ilişkinin temel çatışma noktasını oluşturmuştur (Çetinkaya, 2003: 118).

Türkler ve İran arasında Sünni-Şii çatışmaları ekseninde şekillenmiş olan ikili ilişkiler, ilk defa 1. Dünya Savaşı'ndan sonra değişikliğe uğramıştır. Söz konusu dönemde Osmanlı Devleti, Rusya Federasyonu ve İngiltere mücadelesinde Afganistan'a ve Kafkaslara ulaşabilmek için İran topraklarını kullanmayı hedeflemiştir. Dünya Savaşı'ndan çıkmış olan Türkiye, kendisini yeniden oluşturmaya çalışırken İran, uluslararası alandaki Türkiye'nin bu zor durumundan Sevr Anlaşması ve Paris Barış Konferansı sonrasında Türkiye'den toprak talep ederek faydalanmaya çalışmıştır. İki ülke arasındaki olumlu ilişki, İran'ın bu girişimi ile zedelenmiş ve eski problemler bir süre sonra yeniden su yüzüne çıkmıştır (Kahraman, 2013: 86).

Pehlevi Hanedanı'nın İran'da başa geçmesi ve Osmanlı Devleti'nin sona ermesiyle birlikte Türkiye-İran ilişkilerinde yeni bir dönem başlamıştır. Rıza Şah'ın

1921’de iktidara gelmesiyle başlamış olan bu dönemde modernlik ve ulus devlet gibi kavramlar ön plana çıkmış ve Türkiye ile İran birbirlerinin ortak açılımlarının farkına varmıştır. Söz konusu dönemde yavaş ancak sürekli olarak devam edecek yakınlaşmaların ilk adımı atılmıştır. Her iki ülke, Kurtuluş Savaşı esnasında birbirlerine diplomatlar aracılığıyla dostluk mesajları göndermiştir. İki ülkenin de o dönemdeki dış politikasının temel parametreleri ayrımcı hareketleri engellemek, uluslararası işbirliğini desteklemek ve dış güçler tarafından gelen toprak taleplerine karşı durmak yönünde şekillenmiştir (Efegil ve Stone, 2003: 56).

Rıza Şah liderliğinde İran, dış politikasını Türkiye ve diğer komşularıyla iyi ilişkiler geliştirme perspektifinde oluşturmuştur. Türkiye’nin bu dönemdeki en büyük endişesi İran’ın İngiltere ve Rusya Federasyonu tarafından işgal edilmesi ve farklı etnik gruplara sahip olan ülkenin bölünmesi olmuştur. Ankara Hükümetinin İran tarafından tanınmasıyla gelişen ikili ilişkiler, Sovyetlerin 1921 yılındaki girişimiyle Türkiye, İran, Afganistan ve Sovyetler arasında imzalanmış olan ikili anlaşmalarla sonuçlanmıştır (Çetinkaya, 2003: 124).

1.5. Cumhuriyet Dönemi Türk – İran İlişkileri

Birinci Dünya Savaşı’nın ardından Osmanlı Devleti yerine Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulması ve İran’da Pehlevi Hanedanlığının kurularak Rıza Pehlevi’nin kendisini şah ilan etmesi sırasında Türk – İran ilişkilerin olumlu seyrettiği görülmektedir. Ancak iyi ilişkilere rağmen hala devam etmekte olan sınır bölgesi problemlerine bir çözüm bulunamamıştır. Bu meseleye son vermek ve iki ülke arasındaki ilişkileri geliştirmek amacıyla 22 Nisan 1926 tarihinde “Güvenlik ve Dostluk Anlaşması” imzalanmıştır. Avrupa’da güçlenen İtalya ve Almanya’nın yaratmakta olduğu tehdit karşısında Türkiye ilk olarak 1934 yılında “Balkan Paketi” daha sonra ise 1937 yılında Türkiye, Irak, Afganistan ve İran arasında “Sadabat Paketi”ni imzalamıştır. Bu anlaşma ile doğudaki komşu ülkelerle ittifak kurma yoluna

gidilmiş olup dört devlet; sınırların dokunulmazlığını garanti altına alan, uluslararası anlaşmazlıklar yaşandığında aralarında karşılıklı görüşmeyi öngören ve içişlerine müdahaleyi yasaklayan bir belge üzerinde uzlaşma sağlamışlardır (Gürce mal, 2016: 4).

1941 yılında Almanya'nın Rusya'ya saldırması üzerine İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri, Rusya'ya askeri yardım yapma kararı aldılar. Bu yardımın gerçekleştirilebilmesi için tek yol olarak Basra Körfezi ile İran'dı. İran bu dönemde Almanya taraftarı bir politik duruş sergilemesi sebebiyle Rusya'ya yapılacak olan yardımın kendi toprağından geçirilmesine izin vermedi. Bunun üzerine İngiltere ile Sovyet Rusya İran'ı işgal etti. Müttefiklerin 1941 yılında İran'ı işgal etmesinden 1947 yılının sonuna kadar devam eden süreçte Türkiye ve İran arasındaki ilişkiler fiilen askıya alındı. Çünkü İran'a ilişkin kararlar bu dönemde Tahran hükümeti tarafından değil, işgalci devletler tarafından veriliyordu. İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla Türkiye ve İran'ın ayrılmış olan yolları, savaşın sona ermesiyle yeniden kesişmeye başladı. Özellikle 1945 ve 1946 yıllarında Türkiye ve İran, Sovyetler Birliğinin açık veya gizli tehditlerine maruz kaldı. Bu durum karşısında iki ülke de dış politikalarında Batı Bloğuna yakın bir tutum sergiledi. Uluslararası alanda benzer problemlerle karşılaşmalarına ve benzer politikalar izlemelerine rağmen askeri, ekonomik ve siyasi ilişkilerin gelişmesi zaman aldı (Geçener, 2017: 13-14).

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Türkiye ve İran arasındaki ilişkilerin başlangıcı son derece mütevazı olup 1947 yılının Ekim ayında ilk temas, iki ülkenin futbol, basketbol ve güreş alanlarındaki spor takımlarının karşılıklı ziyaretleriyle başladı. Bunu 1947 yılının Aralık ayında İran Bale Heyeti'nin Ankara'ya yaptığı ziyaret takip etti. 1948 yılında bir taraftan kültürel ve sportif ilişkiler devam ederken diğer taraftan bir takım somut siyasi niyetler de ilk kez dile getirilmeye başlandı. 1948 yılının Haziran ayında Ankara'ya yeni bir büyük elçi atandı ve bu yıl ilk defa İran, Sadabat Paketi'nin gözden geçirilmesine yönelik teklif yaptı (Çetinsaya, 2004: 209).

İkinci Dünya Savaşı sonrası Türkiye-İran ilişkilerinin durgunluğu Amerika Birleşik Devletleri'nin dikkatini çekti. Amerika yönetimi 1949 yılında Amerika'da bulunan İran ve Türkiye temsilcileri aracılığıyla, ülkeler arasında herhangi bir problem olmamasına rağmen neden ilişkilerin ilerletilemediğini gündeme getirdi. Bunun sonrasında 1951 yılının Mayıs ayında Musaddık tarafından İran iktidarının ele geçirilmesiyle birlikte Türkiye ve İran arasındaki ilişkiler kopma noktasına geldi. Bunun temel nedeni, İran'ın iç politikasında bir taraftan Musaddık'ın temsil ettiği İran milliyetçiliği ve dış politikada bunun yansıması olan tam tarafsızlık yaklaşımının hakim olması, diğer taraftan Sovyet yanlısı olan Tudeh Partisinin güçlenmesi, ayrıca İran'da petrolün millileşmesiyle meydana çıkan İran ve İngiltere arasındaki anlaşmazlıktır. İran'da kurulan Musaddık rejimini Türkiye'nin bir Sovyet komplosu olarak görmesi ve İran ile İngiltere arasındaki petrol sorununda İngiltere'ye destek vermesi, iki ülke arasındaki ilişkilerin iyice zayıflamasına neden oldu. 19 Ağustos 1953 tarihinde Musaddık, Amerika Birleşik Devletleri ve İngiltere'nin planlayarak gerçekleştirdikleri askeri bir müdahale ile görevinden uzaklaştırıldı. Petrolün millileştirilmesi sebebiyle çıkarları tehlikeye girmiş olan İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri'nin İran üzerinde etkili olması, Musaddık'ın indirilmesiyle birlikte kolaylaştı. Türkiye ise Musaddık'ın devrilmesini memnuniyetle karşıladı (Sinkaya, 2016: 33).

1960'lı yıllarda Türkiye ile İran arasındaki ilişkiler hızla ilerlemeye başlamıştır. Yeniden İran'ın başına gelmiş olan Şah Rıza Pehlevi, bu dönemde Türkiye'deki Kıbrıs sorunu ve Rusya ile yumuşama politikasını desteklemiştir. Zira bu dönemde İran da Türkiye gibi Amerika Birleşik Devletleri ile sorunlar yaşamakta ve Rusya ile olumlu ilişkiler geliştirme yolunu benimsemiştir. Eğitimde işbirliği, kültürel değişim, ticari kolaylıklar ve öğrenci bursları gibi ikili ilişkilerin geliştirilmesine yönelik faaliyetler siyasi ideal olarak değerlendirilmiştir. Bu ideal doğrultusunda 1964 yılında Türkiye, Pakistan ve İran arasında Kalkınma İçin İşbirliği Örgütü kurulmuştur. Daha sonraları bazı örgütsel değişiklikler yapılarak bu

örgüt, Tahran'da 29 Ocak 1985 tarihinde imzalanmış olan bir anlaşmayla Ekonomik İşbirliği Örgütü'ne dönüştürülmüştür (Azhdargharehaghaji, 2013: 7).

1973 ve 1974 yıllarında, iki ülke arasında 1945 yılı sonrası kurulmuş olan denge askeri, iktisadi ve siyasi açıdan bozulmaya başlamıştır. 1974 yılında Türkiye'nin Kıbrıs Barış Harekatı sonrasında yaşadığı ekonomik ve siyasi sıkıntı, İran'ın 1973-1974 yılları petrol krizinden sonra zenginleşmesi ve Şah'ın petrol gelirlerine dayanarak İran'ı bölgesel süper güç ilan etme çabalarıyla birleşince iki ülke arasındaki ilişkilerde gerilim ön plana çıkmıştır. Türkiye, askeri bakımdan Amerika Birleşik Devletleri'nin silah ambargosu sonucu zayıflarken İran, bölgede Suudi Arabistan ile birlikte Amerika Birleşik Devletleri'nin baş müttefiki durumuna gelmiştir. Bu dönemde Türkiye özellikle petrol alımı konusunda İran'dan kolaylık sağlamasını istemiş, ancak Şah buna sıcak bakmamıştır. Her ne kadar Şah, Türkiye'ye karşı uygulanan Amerika Birleşik Devletleri ambargosuna karşı çıkıp Kıbrıs davası konusunda Türkiye'yi desteklese de, bu dönemde Türkiye karşısında elde etmiş olduğu stratejik üstünlüğü kaybetmek istememiştir (Çetinsaya, 2008: 11).

1978 yılında hem Türkiye'de hem de İran'da sokak çatışmaları başlamıştır. İran'da büyük kitleler sokaklara egemenken, Türkiye'de marjinal gruplar sokaklara egemendir. Bu sebeple Amerika Birleşik Devletleri politikasında Türkiye lehine bazı değişimler olmuştur. Öncelikle silah ambargosu kaldırılmıştır. Çünkü Türkiye'nin kullandığı Amerika Birleşik Devletleri tesislerini ambargoya karşı kapatma kozunu etkisiz hale getirebilmek için İran'da Hazar Denizi'nin kıyısına tesisler kurmuş olan Amerika Birleşik Devletleri'nin Türkiye'den başka bir seçeneği kalmamıştır. Daha sonraki süreçte de bu tutuma benzer politikalar izleyen Amerika Birleşik Devletleri'ne göre Türkiye yeniden yükselişe geçmiştir. 1980'li yıllarda İran ve Amerika Birleşik Devletleri arasındaki ilişkiler giderek kötüleşirken, Türkiye ile Amerika ilişkileri iyileşmiştir. 1979 yılının Ocak ayında Şah'ın bir daha dönmek üzere İran'ı terk etmesi sonrasında Türkiye ve İran ilişkilerinde yeni bir dönem başlamıştır (Hamurcu, 2010: 112).

İKİNCİ BÖLÜM: İRAN İSLAM DEVRİMİ

2.1. İran Devrimi'ni Hazırlayan Koşullar

İran Devrimi uzun yıllar süren bir birikim sonucunda ortaya çıkan ve toplumun her kesimine etki eden kitlesel bir halk hareketidir. İran İslam Devrimi, bir din adamının (Humeyni) öncülüğünde gerçekleşen bir halk hareketi olması dışında ülkedeki birçok grup tarafından da desteklenmiştir. Humeyni tarafından başlatılan devrim hareketinin en önemli özelliği bir araya gelmesi mümkün olmayan grupların İslami bir hareket altında toplanmış olmasıdır. Zıt kutuplarda yer alan grupların Şah'ın baskıcı yönetimine karşı aynı amaç etrafında birleşerek hareket etmesi neticesinde oluşan bu gelişme, dini etkenlerin yanı sıra başta sosyal, ekonomik ve siyasal olmak üzere birçok faktörün etkisiyle ortaya çıkmıştır (Karaduman, 2009 :12).

İslam Devrimi kısaca Şah'a beslenen toplumsal öfke ve nefretin bir sonucudur diyebiliriz. Bu bağlamda toplumsal öfke ve nefretin büyümesine neden olan ve Devrimi hazırlayan koşulları şu şekilde açıklayabiliriz. Buna göre;

- Büyük arazi sahiplerinin toprak reformu sonucunda zarar görmeleri ve bu nedenle Şah'ın karşısında yer almalarıdır. Şah ailesinin özel mülkiyet topraklarına kamulaştırarak, hazine arazilerine ise devletin imkânlarını kullanarak el koymuş olması hem bu kesimi hem de bu olaya tanıklık edenleri öfkeye boğmuştur (Gündoğan, 2010: 112).
- Toprak reformunun ekonomik ve sosyal bakımdan başarısız olmasıdır. Reformdan fayda sağlaması ön görülen küçük köylü, üretim süreci ile ilgili gereken eğitime ve makine-teçhizata sahip olmadığından, topraklarını zorla ya da gönüllü olarak yeniden büyük toprak sahiplerine satmak zorunda kalmıştır. Diğer yandan toprak sahibi olmanın getirdiği manevi sorumluluğu

taşımayan küçük köylü, büyük toprak sahiplerinden baskı görmüşlerdir (Gündoğan, 2010:113).

- Kadın haklarında gerçekleştirilen reformlar, eğitim ve çalışma hayatında karma sisteme geçilmesi, ulema sınıfının siyasi ve ekonomik gücünün yok edilmesine karşı Şah tarafından atılan bir adım olarak görülmüş, bu da Ulemanın tepkisine neden olmuştur.
- Şah'ın, İslam ve Şia egemenliğini yok etmek için Pers kimliğine sarılmak istemesi, devrimi hazırlayan bir diğer koşul olarak karşımıza çıkmaktadır. Şah, Şii-İslam düşüncesinin İran'ı geri kalmışlığa sürüklediğini ve modernleşmesine engel olduğunu düşünüyordu. Bu düşüncüyü ortadan kaldırmak için hicri takvimi yok sayarak Pers Kralı Cyrus'un doğumu ile başlayan eski Pers takvimini yürürlüğe almış, monarşinin 2500. Yılı kutlamalarına yönelik şenlikler ve törenler düzenlemiş ve Persopolis şehri kalıntıları üzerinde yeni bir şehir kurduğunu duyurmuştur. Şah karşıtları, İslam'a aykırı hareket etmesi, ahlaksız ve gösterişli yaşantısı nedeniyle bu durumdan rahatsızlık duyan halkı vurmaya çalışmıştır.
- Dr. Musaddık ABD talimatı ile görevinden uzaklaştırılmış ve bu tarihten itibaren ABD gücü İran yönetiminde hissedilir hale gelmiştir. Ulema kesimi, Musaddık'ın seküler bir yapı oluşturmasından kaygı duymuş ve cepheden ayrılmıştır. Bu durum cephe hükümetinin dağılmasına neden olmuştur. Ordu içinde bulunan bir grup bu gelişmenin ardından gizlice bir darbe hazırlığı içerisine girmiş ve ABD ile görüşmeye başlamıştır. ABD, Şah'ı darbe girişiminden haberdar etmiş ve grup lideri General Zahedi'yi başkan atayacağını bildirmiştir (Aktaran:Arı, 2007: 338). Fakat darbe girişimi başarılı olamamış ve Şah tahtını terk edip Roma'ya kaçmıştır. Olaydan üç gün sonra ikinci bir darbe girişimi yapılmış ve 19 Ağustos 1953 tarihinde Musaddık düşürülerek tutuklanmıştır. Böylece Şah'ın tekrar İran'a dönüş yolu açılmıştır. Bu durum ABD'ye ve Şah'a duyulan öfkenin artmasına neden olmuştur.

- Şah, kendisine özgürlük talebinde bulunan muhalefete karşı oldukça sert bir tutum sergilemiş, Tudeh Partisinden yana olanlara ve İslami kesime hapis uygulamıştır. Şah'ın bu tutumu kendisine duyulan öfkenin artmasına neden olmuştur (Gündoğan, 2010: 115). Şiddete en fazla öğrenci hareketleri ve sol gruplar maruz kalsa da muhalif grupların örgütlenerek işbirliği yapması, Şah tarafından uygulanan şiddet ve baskıların bertaraf edilmesi ile sonuçlanmış ve bu durum devrime giden bir yol olmuştur.
- Devrimi hazırlayan koşulların bir diğeri ise şeffaflık ve demokratikleşme sorunudur. Şah, Batı'ya dönük hızlı bir reformasyon uygulamaya çalışmış ve bu minvalde milli kimliğin önemli bir parçası olan Şiilik kavramı ile Ulema gibi geleneksel yapılara saldırmış ancak monarşiye hiç dokunmamıştır. Halk ve aydın kesimi bu tutumundan dolayı Şah'ın samimiyetini sorgulamaya başlamıştır. Şah modernleşme ve demokratikleşme yolunda attığı hiçbir adıma monarşi kurumunu katmamış, bu da arkasında bulunan desteklerin giderek azalmasına ve şiddet ve baskı ile sürdürülen bir yönetim anlayışının ortaya çıkmasına neden olmuştur. (Onat, 2013: 226).

Özetle Şah, halkı arkasına alabilecekken eline geçen her fırsatı geri çevirmiş ve böylece kendi sonunu hazırlamıştır.

2.2. İran Devrimi'ni Ortaya Çıkaran Ortak İrade

İran devrimi, artık meşru olmadığı düşünülen bir iktidarın saf dışı bırakılması için normal koşullarda bir araya gelmesi mümkün görülmeyen kitlelerin birbirine kenetlenerek ortaya koyduğu ortak bir iradenin başarısıdır. Bu nedenle devrimsel hareketi yalnızca bir kesimin çabasıymış gibi göstermek bu devrimin özüne ters düşecektir. İran'daki bu devrimsel hareket, sadece öğrenci, işçi, çiftçi ya da burjuvanın değil, fakir-zengin, kadın-erkek her kesimin kenetlendiği kitlesel bir halk hareketidir (Küçükcan, 2005: 124).

İran'da ki devrimsel harekete genel bir perspektiften baktığımızda devrimi siyasal partilerin, aydınların, öğrenci ve dini liderlerin birleşerek hep birlikte başlattığını, pazar esnafının ve işçinin desteği ile de bu hareketin gerçekleştirilmiş olduğunu söylememiz mümkündür. Devrimin örgütsel anlamda başarı kazanmasında etkin rol oynayan gruplar (Alam Tabriz, 2004: 181-185);

- **Halkın Mücahitleri Örgütü (Marksist-İslamcı Sazıman-ı Mücahidin-i Halk):** Ulusal Cephe'nin dinci kesiminde yer alan genç İslamcı aydınların oluşturduğu örgüt,
- **İran Özgürlük Hareketi (Nehzed-i Azadi-ye İran):** Musaddıkçı ulusal çizgiden gelen liberal-İslamcı hareket ve
- **Muhafif Örgütler:** Aralarında Hamaney, Lahuti, Behiştî, Rafsancani, Halhali ve Montazeri gibi isimlerin de bulunduğu bağımsız din adamları ile yurt dışında faaliyet gösteren örgütlerdir.

Geleneksel Şii kökenliler, radikal İslamcılar ile Marksist ve sosyal demokratlar Şah'ın gitmesi hususunda aynı görüşe sahipti. Devrimin başlarında İran Halkı kendisini laik muhalefet ile özdeşleştirmemiş ve dini muhalefeti tercih etmiştir. Bunun nedeni İslamcılarının halkın duygu ve özlemlerine yakın söylemlerde bulunmasıydı (Barker, 2010: 205). Humeyni, Şah'a karşı olan tüm kesimler açısından ortak bir siyaset uyguladığından, dini kesim, etnik azınlıklar ve kentli orta sınıf gibi gruplar aynı amaç için uzlaşıp Humeyni'yi desteklemişler ve rejime karşı çıkmışlardır. Kısaca Şah'ın, yönetime beslediği kin yüzünden kendisine karşı duran ve içerisinde çok sayıda avukat, öğretmen, profesör, öğrenci ve aydının yer aldığı milli bir topluluk ortaya çıkmıştır (Green, 1994: 144-145).

Şah iktidarının baskıcı ve halkı geren uygulamaları, din merkezli muhaliflerin aralarında bulunan sınıf farkını hiçe sayıp ortak bir amaç uğruna rejime karşı muhalefet olmalarına neden olmuştur. İran Devrimi, sosyal bütünleşmenin ve dayanışmanın bir ürünü olması nedeniyle önemli bir başarı ile son bulmuştur (Alp, 2015: 36).

2.3. Devrimde Dinin Rolü

İran, önemli bir bölümü Müslüman olan bir ülkedir. Müslümanlar tarih boyunca İslam'ı sadece dini ritüellerden ibaret sanmış ve toplumun değişen gereksinimlerine cevap veremediği gibi hiçbir fikri gelişim de ortaya koyamamıştır. Bu durum Batılı fikirlerin İslam alemine yerleşmesine, batılı fikirler ile iş birliği yapan yönetimlere ve batı kültürünü özümsemiş toplumların oluşmasına neden olmuştur (Yılmaz, 2010).

Şah yönetimi tarafından yapılan uygulamaların Müslümanlığa tezat bir görüntü çizmesi özellikle Şii topluluğunun mollalarının tepkisine neden olmuştur (Jeurgensmeyer, 2011: 86). Bunun nedeni din'in tarih boyunca toplumsal piramidin en üstünde bulunan aristokratlar ve monarşistler için toplumsal istikrar anlamına gelmiş olmasıdır. Devrim öncesine kadar devrimsel hareketlere sahiplik eden Avrupa, iktidarın devamlılığı açısından dinin önemini çok iyi bilmekteydi. Bu nedenle devlet yönetiminde bulunanlar dini kurumlarla iyi ilişkiler içerisinde olmaya dikkat ediyor, aynı zamanda da bir herhangi isyan karşısında dini kesimi arkasına alarak din savunucusu ve rejim koruyucusu olarak davranıyordu. İktidar ile güçlü bağlar kuran dini liderler, yönetim karşıtı protesto hareketlerine karşı halkı yönlendiriyor ve kimi zaman yönetimi yani dini savunularında kutsayabiliyordu (Hobsbawm, 2012: 250).

Fransız devrimi ile Avrupa'ya kazandırılan bu tecrübe İran'da tam tersine yalnızca siyaseti denetleyen ve kendisini siyasetten soyutlayan din kurumu, Muhammed Rıza Şah'ın dinin toplumsal gücüne karşı çıkan uygulamaları sebebiyle tamamen değişmiştir. Şah, geleneksel yapının modernleşme yolunda bir engel olduğunu ileri sürmüş ve toplum dışı uygulamalarıyla monarşiyi savunan din adamları ile dini kesimi sistemin dışında tutmak istemiştir. İslam aleminin içerisine düştüğü bu durumdan rahatsızlık duyan reformist bazı aydınlar, İslam geleneğinin devamlılığı için sistemin özüne uygun bir şekilde modernize edilmesi amacıyla bir uyanış gerçekleştirmeyi hedeflemişlerdir (Ali, 2014: 165).

Kimi düşünürler İslam'ın ilk kez XI. yy.'da İmam Gazali, ikinci olarak ise XX. yy.'da Ali Şerai ile modernize girişiminde bulunulduğunu ileri sürmüştür. İran Devrimi, avam tabakasına hitap eden Ayetullah Humeyni ile aydın kesimin gözdesi Ali Şeriatı gibi önemli iki akımın görüşleri etrafında şekillenmiştir. Bu iki akım, İran'ın geleceği için önem arz eden İslami hareketlerde önemli rol oynamıştır (Roy, 1994: 217, 224).

Ali Şeriatı, İran İslam Devrimi'nin ideolojik anlamda şekillenmesinde önemli bir rol üstlenmiş ve Mehdi'nin gelmesini beklerken, adaletsiz yönetimlere halka zulmetme fırsatı verdiği" yönündeki sözleriyle İran halkının uyanışını temsil etmiştir (Tülümen, 1998: 38). Ali Şeriatı, insanları kendi köklerine yabancılaştıran ve üçüncü dünya ülkelerini köleleştiren sömürge sistemine karşı, İslami mirasın tüm ideolojik ve fikri akımlardan üstün olduğunu kanıtlamaya çalışmış, bunu tüm ezilmiş halklara çare olarak sunmuştur (Tığlı, 2015: 375-377). Ali Şeriatı yalnızca İran'da değil, tüm Müslüman aleminde İslami hareketlerin fikirsel gelişimini yönlendirmiş önemli bir düşünürdür. Ona göre; bilim yapmak için bilgiyle eylemin birleştirilmesi ve bilginin eyleme hizmet etmesi şarttır. İslam'ın temeli Kur'an-ı Kerim, Sünnet ve aklın birleşimine dayanmaktadır (Erkilet, 2010: 321-330).

İran'ın geleceğinde önemli rol oynayan İslami akımın bir diğer kolu ise Ayetullah Humeyni'dir. Humeyni, Şah'ın laikleşme uğruna uyguladığı tüm icraatlara sert bir biçimde eleştiri getirmiş ve "fakihlerin denetiminde olmayan bir İslam devletinin düşünülemeyeceğini ve monarşistlerin zorbalıkları karşısında İran'da İslami bir hükümetin olması gerektiğini" ifade etmiştir (Erkilet, 2010: 368-370).

Humeyni'den önce ulema sınıfı doğrudan siyasete dahil olup devlet yönetiminde yer almaktansa, devleti yönetenleri kontrol etmeyi ve denetici konumunda olmayı tercih etmiştir. Humeyni ile birlikte Velayet-i Fakih teorisi çerçevesinde yeni bir hükümet modeli oluşturulmuş ve buna göre halkın ilâhî kanunlarla yönetilmesi görüşü ortaya atılmıştır (Tığlı, 2015: 373).

Sonuç olarak din, inançlı insanlar için toplumsal hayatın önemli bir parçası olmuş ve kimi zaman da kitlesel hareketlere yol açarak toplumsal değişimlere neden olmuştur. Cemaatlerin sisteme karşı çıkan protestolara katılması, dinin devrim hareketlerindeki etkisini arttırmıştır (Çağlayan, 2012: 152-156).

2.4. Devrimin Oluşumu ve Gerçekleşmesi

İran İslam Devrimi hem oluşumu hem de sonrasında ortaya koyduğu düzen açısından kendisine özgü özellikleri olan siyasi bir harekettir. Temelde bir din adamı olan Humeyni'nin önderlik ettiği ve Şah karşıtı bir halk hareketi olmasının yanı sıra çok sayıda grubun ortak çıkarları uğruna hareket etmesi sonucu başarı kazanmış ve İslami özellikleri olan yenilikçi bir harekettir.

İran İslam Devriminin oluşumunda etkili olan nedenler ile ilgili farklı yorumların olduğu ve devrime çok sayıda olayın neden olduğu görülmektedir. Dolayısıyla İran İslam Devrimi'nin yalnızca bir nedene dayandırılması mümkün değildir.

Öncelikle Din, İran'da her zaman önemli bir rol oynamıştır. İran halkının %89'u Şii, %9'u Sünni olmak üzere büyük çoğunluğu Müslüman bir ülkedir (Yurdakurban, 2007: 8). Şii mezhebi, İran'da etnik bölünmüşlüğü ortaya koyduğu sakıncaları yok etmek için bütünleştirici bir etken olmuştur. Nitekim ihtilal sonrası ortaya çıkan milliyetçilik akımlarına da din baskısı ile son verilmişti. Fakat burada Şii inançları ön planda tutulmuş, Sünniler arka planda kalmıştı (Tülümen, 1998: 231). Şii mezhebinin özünü oluşturan mücadeleci ve isyancı tutum ile Humeyni'nin karizmatik liderlik özellikleri birleşince devrim eşine az rastlanabilecek kitlesel bir etkiye dönüşmüştür.

Petrol gelirleri Şah rejiminin en büyük güç kaynağıydı. Özellikle petrol fiyatlarındaki artış 1973 yılı itibariyle İran ekonomisini önemli ölçüde canlandırmıştı. Ancak petrol gelirlerinin adaletli bir biçimde dağılmaması toplumda

ciddi bir gelir uçurumuna yol açmıştı. Her ne kadar kişi başına düşen milli gelirden önemli bir artış yaşanmışsa da gelir dağılımının adaletsiz bir biçimde gerçekleşmiş olması alt gelir grubunu pek mutlu edememişti (Yurdakurban, 2007: 7).

Şah'ın silahlanma için yaptığı yüklü harcamalar halkın gelir artışından yeteri kadar faydalanmasına engel olmuştu. İran'ın askeri harcama tutarı 1970 yılında 2.672 milyon ABD doları iken, bu rakam 1975'te 18.686 milyon ABD dolarına çıkmıştı (Noreng: 1998: 195). Savunma ve silahlanma için yapılan yüklü harcamalar yabancı bazı şirketleri memnun etmiş olsa da halk ülkedeki işsizliğin sebebi olarak bu şirketleri gördüğü için Şah'a tepki göstermeye başlamıştı.

İran devriminin oluşumunda etkili olan bir başka neden de mevcut rejimin halkın istek ve taleplerine aldırış etmeden halktan oldukça uzak bir yaşam süren yöneticilerin olmasıydı. Halk, bu bağlamda Şah'ın Batılı tarzı uygulamalarına tepki göstermiş ve bunun sonucunda devrimin sosyo-ekonomik boyutunu ortaya koyan ilerleme programları gündeme gelmiştir (Atay, 1999: 137).

Devlet idaresinde suiistimal ve ayrımcılık yapıldığına dair çıkan haberler ve bunun aksinin ispat edilememesi toplumun gerilmesine neden olmuştu. Bu durum halkın mevcut rejime olan güvenini ve rejimin meşruluğunu zayıflatmış ve Şah'ın rejimden ayrılması başka bir yönetime geçilmesi arzu edilmişti (Khosrokhavar ve Roy, 2000: 21).

Devrimin bir diğer nedeni olarak Pehlevi rejimi üzerindeki meşruiyet tartışmaları görülmüştür. Baba-oğul Pehlevilerin hem iktidara geliş biçimleri hem de arkalarında sürekli bir yabancı desteğinin olması hanedanın halk nazarında kabul görülmemesine neden olmuştu. Ayrıca halkın aktif olarak yönetimde yer almaması da her ne kadar dışa vurumu ordu ve SAVAK tarafından baskılanmış olsa da siyasi manada bir hoşnutsuzluk getirmişti.

Devrimin siyasal anlamda bir başka nedeni ise Şah rejiminin dış politikaya yönelik uygulamalarıdır. Halk, Şah'ın İngiltere, ABD ve İsrail ile kurduğu yakın ilişkiyi onaylamamış, aksine bu ilişkilerin Müslüman bir ülke olan İran'ın gereklerine uymadığını ve ülke bağımsızlığını tehlikeye soktuğunu düşünmüşü (Kepel, 2001: 121).

Yukarıda anlatılmaya çalışıldığı üzere İran İslam Devriminin oluşumunda çok sayıda etmen olduğunu söylememiz mümkündür. Tüm bu etmenler zaman içerisinde kitlesel bir hareketin başlamasına neden olmuştur.

Şah tarafından getirilen AK Devrim'in dinsel eğitim yerine laik bir eğitim sistemi getirmek istemesi ve aynı zamanda ulema sınıfının gelir kaynağını kısıtlaması nedeniyle ulema sınıfının büyük tepkisini almıştı. Humeyni tarafından ders verilen Fevziye Medresesi, 1963 yılında SAVAK ve polislerin baskınına uğradı ve kısa bir zaman önce serbest bırakılan Humeyni yeniden tutuklandı (Önder, 2013: 255). Halkın büyük bir bölümü yapılan reformları onaylamış olsa da Humeyni'nin öncülük ettiği mollalar muhalefet olmaktan bir türlü geri durmadı. Ve nihayetinde Amerikan personeline verilen dokunulmazlık karşısında yasaya gösterdiği tepki Humeyni'nin 1964 yılında sürgün edilmesine neden olmuştu (Yılmaz ve Şahin, 2011: 15). Humeyni bu olaydan sonra Şah ve Şahlık yönetimi ile olan ilişkini tamamen bitirmiş ve İran Hükümeti ile önemli bir mücadele süreci başlatmıştı. Bu süreçte Necef'te 1970 yılında "Velayet-i Fakih-i Hükümet-i İslam" üzerine verdiği derslerde İslam devletinin kurulması fikrini geliştirdi ve şahlık rejiminin devrilmesini talep etmeye başladı. Humeyni ve kendisine destek olanlar bu yıllarda ülkede kullanımı yaygın olan camileri kullanarak ve kendi militanlarının olduğu örgütler sayesinde yavaş yavaş rakiplerinin önüne geçmişti (Attar, 2006: 136).

Şah ise buna karşılık kendi gücünü koruyabilmek için önemli yatırımlar yapmış, jandarma, asker ve polis gibi kuvvetleri kendi yönetimi altında toplamış ve yüklü harcamalar yaparak askeri malzemeler satın almıştı. Şah'ın petrolden sağladığı gelirleri ülkedeki gelir dağılımındaki adaletsizlik gibi önemli bir sorunu çözmek

yerine silah alımında kullanması, Şah'ın devrilmesine hız kazandırmıştır (Önder, 2013: 257).

Ulema tarafından başlatılan Şah'ın yıpratılmasına yönelik eylemler, kimi zaman petrol rafine çalışanlarınca da desteklenmişti. Hatta petrol işçileri sendikası grev yapılması yönünde Abadan petrol çalışanlarını organize etmiş ve çalışanlar arasında koordinasyon komitesi kurmuştu. Buna karşın Abadan "daki Reks Sineması'nın kundaklanması sonucunda 400 kişinin yanarak ölmesi, bunu Şah'ın yaptığına inanlar tarafından büyük bir tepkiyle karşılandı (Armaoğlu, 2014: 669).

Muhalefetin mevcut rejime karşı olan tepkisi Ocak 1978'de Kum Şehrinde ortaya çıkan olaylar ile başlamış ve ayaklanmaya dönüşmüştür. Sonrasında Şubat 1978'de başta Tebriz olmak üzere diğer şehirlere sıçrayan ayaklanmada 2000 kişi yaşamını yitirmiştir. Çatışmalara ve ayaklanmalara hâkim olan Cami ve petrol kuyuları rejimin yıkılmasında da etkili olan önemli iki kuvvet olmuştur. Cami, dinci kesimin karargâhı yani sağın hareket noktası, petrol kuyuları ise solcu grubun en güçlü aracı olmuştur. Petrol gelirleri Şah'ın en büyük siyasi gücü olduğundan, solcu grup bu gücü grev aracılığı ile kesmeye çalışmıştır (Armaoğlu, 2014: 669).

Şah hükümeti 1978' de benimsediği yeni politikalar sonucunda ülkede siyasi ve ekonomik anlamda bir kriz yaşanmasına neden olmuştur. Bunun üzerine 8 Eylül 1978'de Tahran'ın güneyindeki mahallelerde yüzbinlerce kişi toplanmış ve yürüyüşe geçmiştir. Göstericilere açılan ateşler yüzlerce kişinin ölümüne neden olmuştur. Hükümet ölü sayısının 200, muhalifler ise 4000 olduğunu savunmuştur. Bu olay İran tarihinde "Kara Cuma ve Kanlı Cuma" olarak geçmektedir (Önder, 2013: 137).

İsfahan'da sıkıyönetim ilan edilmiş, diğer yandan da başbakanlık tarafından ılımlı karşılanan bir isim olan Cafer Şerif İmamı getirilmiştir. Fakat Cafer Şerif İmamı görevinden istifa etmek zorunda kalmış ve Kasım 1978' de dönemin Genelkurmay Başkanı olan Gulam Rıza Ezhari önderliğinde askeri bir hükümet kurulmuştur. Daha sonra Aralık 1978'de başbakan yardımcılarında bir isim Şahbur

Bahtiyar"ı tarafından yeni bir hükümet kurulmuş ve böylece Şah' sız yönetim dönemi başlamıştır (Yılmaz ve Şahin, 2011: 16).

Peşi sıra gelen olaylar karşısında kontrolü kaybeden İran Şahı Muhammed Rıza Pehlevi ailesini de alarak ülkeden geçici olarak ayrılmıştır. Humeyni ise bu arada siyasi söylemini yumuşatmış ve İslam Cumhuriyeti'nden söz etmeye başlamıştır.Sonuç itibariyle İran İslam Devrimi 11 Şubat 1979'da başarı ile sonuçlanmış, Şah'ın kontrolünde olan tüm kuvvetler Humeyni'nin kontrolüne geçmiştir (Saray, 1999: 134).

2.5. Devrim Sonrası İran'ın Dış Politikası

1979 yılında Humeyni önderliğinde gerçekleşmiş olan İran İslam devrimi, İran'ın dış politikasının değişmesine neden olmuştur. İran, devrim sonrasında hem iç hem dış politikasını radikal İslam ve devrim söylemi üzerine kurmuştur (Moktarpour, 2013: 11). Başka bir ifade ile Humeyni ve destekçilerinin devrim sonrasında ilan ettikleri İslam Cumhuriyeti İslam hükümleri çerçevesinde yönetilmeye çalışılmıştır.Müslüman olmayan ülkeler ile yürütülen dış politikalarda ise sert ve tutucu bir yol izlenmiştir.

İran,Humeyni döneminde dış politikasını devrim söylemleri etrafında şekillendirmiş ve üç temel ilke belirlemiştir. Humeyni, Körfez ülkeleri gibi Türkiye'yi hedef almıştır. Buna göre (Geçener, 2017: 25);

- Devrimin temelini oluşturan öğretiyeye ve ezilen Müslümanların birliğine katkı sağlama,
- Uluslararası güç bloklarından ve ittifaklardan bağımsız bir dış politika,
- İran'da olumsuzluklara neden olan Sovyetler birliği, Batı ve ABD ve gibi kuvvetlere yönelik karşı söylemlerde bulunma.

Ayetullah Ruhullah, Humeyni'nin uyguladığı İslamcılık politikasını sürdürmeye çalışan ve 20. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkan bir din lideridir. Humeyni İslam öğretisinin yayılmasında tüm Müslümanların tek bir ümmet olarak birleşilmesinin şart olduğuna inanmaktaydı (Çetinsaya, 2004: 222). Humeyni dini görüşlerini 1980 yılında gerçekleştirdiği bir konuşmada şöyle dile getirmiştir:” İslam;

Türk, Arap, Acem, Fars demeden bütün ulusları birbirine bağlayıp bütünleştirerek dünyada İslam ümmeti adı altında tek ve büyük bir ümmet oluşturmak için gelmiştir. Müslümanlar, büyük bir ümmet olduğundan süper güçler ve bağlılarının İslam ülkelerindeki komplolar, Müslüman kardeşler arasında anlaşmazlık çıkarmak, Türk, Arap ve Acem ulusu adı altında toplananları birbirinden ayırmak ve düşman etmektir. Bu da İslam ve Kur’an-ı Kerim’in emrettiği hususlara aykırıdır”(Zengin, 1991: 156).

Humeyni, Müslümanların İslami düşünceden uzaklaşmaması ve İslam’ın hak ettiği mertebeye ulaşabilmesi için dünyadaki tüm Müslümanların sömürülmekten kurtulacağını düşünmekteydi. Bu düşünce etrafında dış politikasını oluşturmaya çalışan İran İslam cumhuriyeti, düşüncenin tek savunucusu olarak kendisini de Müslüman aleminin lideri olarak görmüştür. (Akgül, 2016: 45).

İran İslam cumhuriyetinde topraklar İslam anlayışı çerçevesinde “Dar-ül İslam” ve “Dar-ül Harp” olmak üzere ikiye ayrılmıştır. “Dar-ül İslam”,İslam topluluğunun egemen olduğu toprakları; “Dar-ül Harp” ise İslami düşüncesinin egemen olmadığı toprakları ifade etmektedir. Buna göre İran İslam cumhuriyeti kendi topraklarını Dar-ül İslam olarak görürken, diğer kafirlerin yönettiği tüm toprakları Dar-ül Harp alanlar olarak kabul etmiştir(Eralp ve Tür, 1999: 83).

İran, kendi topraklarında kazandığı devrim zaferini diğer Müslüman ülkelere de ihraç etmek ve tüm Müslümanları temsil eden Dünya İslam Cumhuriyetlerinin önderi olmak istemektedir. Humeyni yönetimindeki İran İslam Cumhuriyeti'nin amacı, dünyadaki bütün Müslüman toplumlarının temsilcisi ve lideri olmak ve İslam felsefesinin tüm dünyada hâkim olmasını sağlamaktır.

2.6. Devrimin Dünyaya Yansımaları

İran Devrimi uluslararası alanda oldukça soğukkanlılık ile karşılanmıştı. Bu tutumun nedeni dünya kamuoyunda Şah rejiminin artık devam edemeyeceği görüşünün hâkim olmasıydı. ABD bu durumda İran'a herhangi bir müdahalenin artık gereksiz olduğunu savunmuştu (Görçün, 2006: 63).

Amerika halkı körfezde siyasi ve ekonomik anlamda önemli bir zarar görmüş, Ruslar ise rakiplerinin düştüğü bu durumdan memnuniyet duymuştur. Ruslar bir taraftan da Orta Asya'da kendi yönetiminde bulunan Müslüman topluluklarının yeni kurulan İran İslam Cumhuriyetinden nasıl etkilenecekleri konusunda tedirginlik duymuşlardır. Sadece Rusya değil Ortadoğu, Körfez ülkeleri, tüm İslam alemi, Avrupa ve hatta Afrika ve Latin Amerika ülkeleri dahi İran İslam Cumhuriyeti'nin nasıl bir devlet olacağı konusunda merak içerisindeydiler (Hüseyin, 2009: 236).

ABD, İran devrimine en fazla tepki gösteren ve devrimden rahatsızlık duyan ülke olmuştur. Bunun nedeni devrim öncesinde İran'ı kendi güdümünde bulunan Şah ile kontrol edebilirken, sistemin bu devrim ile birlikte tamamen değişmiş olmasıdır.

Rusya, İran'da bulunan komünist TUDEH Partisi sayesinde devrime etki etmiş ancak devrim sonrasındaki geçiş sürecinde Sovyet politikalarına destek vermesi nedeniyle Ulema tarafından baskı altına alınarak tasfiye edilmiştir (Asl, 2009: 34).

Avrupa bu durum karşısında oldukça ölçülü davranmış ve Fransa ile birlikte devrime gizliden destek vermiştir. Avrupa ülkeleri bir taraftan Sovyetlerin İran İslam Cumhuriyeti üzerinden daha etkin olmasından çekince duysalar da diğer yandan da ABD'nin eski etkisinin kalmayacağı ve bunun kendileri için yeni bir fırsat kapısı açacağından ötürü devrim karşısında temkinli davranıyorlardı (Akıncı, 2005: 21).

İran İslam Cumhuriyeti ile birlikte kurulan yeni yönetim Rusya ile imzaladıkları dostluk anlaşmasının 5. ve 6. Maddelerini, ABD ile de askeri ve ticari

anlaşmaları feshedip CENTO (Central Treaty Organization)'dan ayrılmıştı. Humeyni ABD için büyük şeytan, SSCB için küçük şeytan, körfez ülkeleri ile iki önemli gücün yandaşları için ise minik şeytanlar ifadesini kullanıyordu. Bütün dünyayı karşısına alan bir tutum sergileyen Humeyni, dünyada ezilenler ve ezenler olmak üzere iki grubun varlığından söz etmekteydi. Uluslararası platformda güç sahibi olan ülkeler Humeyni'nin bu söyleminden rahatsızlık duydu (Kepel, 2001).

İran sadece silah, petrol, tarım ürünleri ve doğalgaz satışları açısından değil, Şii'nin merkezi olması ve Ortadoğu'da Sünni yönetiminde bulunan geniş Şii nüfusunu etkilemesi bakımından da oldukça kritik ve önemli bir konumdaydı. Dolayısıyla Ortadoğu'da İran kaynaklı herhangi bir dengesizlik olması halinde önemli etkiler oluşabilir, ticari ilişkiler ve petrol akışı bu durumdan zarar görebilirdi. Bu senaryo SSCB ve bütün Batı tarafından endişe duyulan bir durumdu, ancak bir yandan da yeni yönetim Şii'nin ihraç etmekten söz ediyordu.

Avrupa tüm yaşanan bu olaylar karşısında temkinli davranıyor; İran'ı doğrudan karşılarına almaktan çekinse de ABD ile birlikte Irak lideri Saddam'ı destekliyordu. Zira Saddam bu destekler sonucunda İran'a savaş açmıştı. Kısaca Avrupa'nın "gözden uzak hareket et, bekle ve gör" prensibi ile hareket ettiği ve ABD veya SSCB gibi doğrudan taraf olmadığı söylenebilir.

Diğer yandan geniş Şii nüfusuna sahip Sünni yönetimindeki Arap ülkeleri de bu olaylardan endişe duymaya başladılar. Onlara göre İran Şii yönetimi, Ortadoğu'da ki düzenin kurulmasında önemli bir tehdit oluşturuyordu. Aynı coğrafyada bulunan İsrail ise devrime en sert yaklaşanlar arasındaydı. Tepki göstermelerinin sebebi de devrimin temel özellikleri itibariyle kendilerini hedef alınmış olarak görmeleriydi. Zira bu sürecin sonunda İsrail ve ABD önderliğindeki bir diplomasi ile İran'ın teröre en fazla destek veren ülkeler arasında yer aldığı sonucuna ulaşılmıştır(Hüseyin, 2009: 238).

Sonuç olarak İran İslam Devrimi sonrasında yeni yönetim ile en iyi ilişkiye Avrupa devletleri sahip olmuştur. Böyle İran ile ticari ilişkilerini geliştiren Avrupa, Humeyni yönetimine de el altından destek vermişlerdir. İsrail, ABD ve Sünni yönetimindeki Arap Ülkeleri devrime sert tepki vermiş, SSCB ise başta İran'a destek vermiş olsa da İran'da ki iç dengelerin değişmesi sebebiyle şartlara göre bir politika takip etmiştir.

2.7. Devrim Sonrası Gelişmeler ve İran İslam Cumhuriyeti

İran'da 1979' de gerçekleşen İslam Devrimi ve devrim sonrasında yönetime geçen radikal İslamcı Şii ideolojisi, Dünya'da ve Ortadoğu'da bütün dengeleri değiştirmiş ve önemli sonuçlara neden olmuştur.

Devrimin ilk başlangıç yıllarında ön plana çıkan İran rejimi, ihraç politikaları ve terör faaliyetlerinin çıkar uğruna desteklenmesi gibi nedenler, bölgede olumsuz bazı siyasi gelişmelere sebep olmuştur. Batı'nın insanlar üzerinde kurduğu baskıya ve günlük yaşantısını kontrol etmeye çalışan bir sisteme karşı alternatif bir yönetim olarak ortaya çıkan İslam Devrimi, sadece kendi bölgesinde değil Batı'da ve Doğu'da bir tehdit unsuru olarak görülmüştür (Kepel, 2001: 69).

Başarı ile neticelenen İslam Devrimi, sadece İslami bir rejim değişikliği değil, bütün dünya için alternatif bir yönetilme düzeni ortaya koymuştur. Batı'nın "modernleşme" adı altında Müslüman toplumuna dayattığı bu süreç İran Devrimi ile birlikte ağır bir darbe almıştır (Bulaç, 1996: 21).

Devrimin başarı ile sonuçlanmış olması İslam devletlerinde de birtakım yenilikler getirmiştir. İslam Konferansı örgütünün kurulması buna örnek gösterilebilir. İslam Konferansı örgütü hem enerji kaynakları hem de İslami Liderlik sıfatından dolayı bölgede Suudi Arabistan'ın gücüne olumsuz etki etmiştir. Ayrıca

rejimin İsrail karşıtı söylemlerde bulunması ve buna paralel olarak Kudüs ve Filistin meselesi gibi Müslüman toplumunu yakından alakadar eden konularda ser açıklamalarda bulunması Arap Ülkelerinin sempatisinin kazandırmıştır (Dağı, 1998: 17-36)

İran İslam Devrimi, Şii-İslamcı bir hareket olarak görülse de alternatif bir yaşam sunması nedeniyle dünyanın birçok yerinde hızla yayılmıştır. İran İslam Devrimi sonrasında ortaya çıkan Şii-İslam hareketinin yayılmasında Ortadoğu’da ki Şiiilerin büyük etkisi olmuştur (Çandar, 1988: 33-35). Devrimden sonra Cezayirli Malik bin Nebi, Mısırlı teorisyen Seyyid Kutub ve Pakistanlı Ebul-âla Mevdudi gibi Sünni İslamcıların emperyalist karşıtı ve radikal görüşleri Ortadoğu’da ve dünyada yeniden tartışma yaratmış, Tunus, Mısır ve Cezayir gibi birçok İslam ülkesi Humeyni yanlısı İslamcı grupların faaliyetlerine tanıklık etmiştir.

İran İslam Devrimi, 1979 senesinde Rıza Pehlevi’nin başında olduğu bir monarşiden, Ayetullah Humeyni liderliğinde şeriat ve Şii mezhebi düşüncelerine sahip çıkan ve İslam Cumhuriyeti’nin kurulmasına yol açan hareketin ismidir. İran İslam Cumhuriyeti Devleti’nin önderi Humeyni’nin kuzeni olan ve Avrupa Şiiilerinin başında yer alan Ayetullah Ruhani’ye göre; “İslam Cumhuriyeti düşüncesi, devrimin etkisiyle biçimlenip ortaya çıkmış yeni bir düşünce değil, İran’a has ve çok eski dönemlere uzanan bir fikirdir. Çıkış noktasında Sünni ve Şii ayrımcılığına dayanmaktadır” (Çizgen, 1994: 113).

İran’da gerçekleşen İslam Devrimi bir günde yaşanmış ve sonuçlanmış gibi anlatılsa da gerçekte uzun bir sürecin ürünüdür. İran Devrimi Humeyni’nin %98 oy alarak başa gelmesi nedeniyle her ne kadar aşırı sağcı eğilimin popülerliği gibi görünse de gerçekte halk Humeyni’ye İslam hukuku ile yönetileceklerini düşündükleri için değil, şaha karşı oldukları için oy vermiştir. Amerika ve İngiltere’nin şahı baskı ve etkisi altına alarak her istediğini kabul ettirmesinde Humeyni’nin popülerliği arttırmıştır. Batı deneyimine toptan karşı çıkmasına karşın, İslamcı hareketler bağlamında, İran devriminin “modernite” nin bir neticesi

olduğunu dile getirmek yanlış olmayacaktır. Zira İslamcı hareketler, ideolojik kaynağını Kur'an'dan almakla beraber, 19. Yüzyıldan itibaren bu durum değişmeye başlamış, ideolojilerini iyice somutlaşan Batı medeniyetinin hegemonyasına geliştirilen tepkilerden ve diriliş arayışlarından almaya başlamışlardır. Dolayısıyla, İslamcı hareketler sömürgecilik tarihinden, sınıai kapitalizmin çıkışından ve bunların İslam toplumları üzerinde oluşturduğu tesirlerden, bir diğer ifadeyle, çağdaş tarihten ve ilerlemelerden bağımsız gerçekleşmemektedir (Akt. Dağı, 2002: 44).

İran İslam Cumhuriyeti, Pehlevi'nin monarşisinden farklı imkân ve kaynakları kullanarak devletin merkezileştirilmesine ve rasyonelleştirilmesine odaklanmıştır. Bunun için ulaşım alt yapısının iyileştirilmesi, tüketim, giyim ve eğitim alanında "İslamcı yaşam stili"nin benimsetilmesi, kent hayatının tek tip haline getirilmesi ve Cuma namazının kurumsallaştırılması gibi uygulamalar faaliyete geçirilmiş, bu da İran halkının hızlı bir biçimde homojenleştirilmesine katkı sağlamıştır (Akt. Adelhah, 2015: 130).

İran'ın devlet yapısındaki İslami anlayışının yanında çağdaş kurum ve kuruluşların varlığı inkâr edilemez bir gerçektir. İran, bir cumhuriyet şekline sahip olup, bu durum kavram ve tarihsel bir yapılanma olarak Fransız devriminin bir ürünü sayılmaktadır. Bununla birlikte, İran biçimsel olarak "modern" bir anayasaya sahiptir. Bu açıdan İran anayasası, barındırdığı içerik ve hazırlanması şekliyle "Batılı" anayasacılık akımının bir eseri olarak kabul edilmektedir. Ayrıca meşruiyeti dine dayanan molla yönetimi'nin çağdaş dönemde toplum tarafından onaylanmasının biçimsel koşulunu yerine getirmeye yönelik kısıtlı bir halk egemenliği anlayışı da vardır. Diğer taraftan batılı bir kurum ve pratik olarak bir "meclis in varlığı önem taşımaktadır. Anayasa mahkemesi fonksiyonunu yürüten Muhafızlar Konseyi de sistemin önemli bir parçasını oluşturmaktadır. Değişik seviyelerde tatbik edilen seçim mekanizmalarının varlığı da devrim sonrası yapının modern görüntülerinin kanıtı biçimindedir. (Akt. Dağı, 2002: 59) İslamcılık, Müslüman halkların giderek ivme kazanan çağdaşlaşmalarının bir sonucu olup bu

çağdaşlaşmaların dışladığı sosyal grupları bütünleştiren bir faktör olmuştur. Ayrıca politik yoldan meydana gelen bu bütünleşme yeni bir toplum modelinin taşıyıcı olmuştur (Roy, 2015: 230)

İran’da her şeyin İslam hukuku hükümleri doğrultusunda biçimlendiği ve İslam’ın haram ettiği her şeyin yasaklandığı ve bu yasaklara uymayanların da İslam hukuku kanunlarına göre cezalandırıldığı bir yönetim biçimi hüküm sürmektedir. (Uludağ, 2002: 18) İran’ın bir “İslam Cumhuriyeti” olarak ideolojik söylemi, Müslümanların kişisel yaşamları kadar İslam halklarının politik, toplumsal ve iktisadi yaşamlarını da İslam dinine dayandırmaktadır. (Akt. Dağı, 2002: 60) Humeyni’nin dünya ülkelerini “ezilenler” ve “ezenler” olmak üzere iki gruba ayırması ve bunlar arasında zaruri ve aralıksız bir savaş öngörmesi bu geleneksel ilkenin izlerini taşımaktadır. Kültür, kimlik ve medeniyet kavramlarının ön planda olduğu bir süreçte İran, din ile alakalı olanın durumunu ya politik terimlerle ya da değerlerin savunulması yoluyla tekrardan tanımlamıştır. Ancak globalleşme sürecinden ciddi oranda etkilenen İslam’ın Batı’ya kayışı her ne kadar kültüralist ve birtakım görüşleri kışkırtmış olsa da, bu görüşleri hükümsüz hale getirmiştir. Bunun nedeni ise İslam’ın bir jeostratejisi’nin bulunmamasıdır (Roy, 2003: 192-194)

Günümüzde İran’da sayıları yarım milyonu bulan Zerdüştiler (Gebriler), Hıristiyanlar (Ermeniler), Yahudiler, Keldaniler ve Asuriler de yaşamaktadır. Bunlar politik, ekonomik ve toplumsal açıdan Müslümanlar ile eşit haklara sahip olmakla birlikte her grubun İslam Danışma Meclisi’nde temsilcileri görev yapmaktadır. Bu gruplar dinlerinin gereğini özgürce yapabilmekte ve ibadetlerini gerçekleştirebilmektedirler.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: DEVRİM SONRASI TÜRKİYE VE İRAN

3.1. Türkiye'nin İran Devrimi'ne Tepkisi

1979 yılında İran topraklarında gerçekleştirilen İslam Devrimi ve Devrimi takiben gelen radikal İslamcı Şii yönetimi hem Ortadoğu bölgesinde hem de dünya genelinde dengelerin değişmesine ve bir takım önemli sonuçların ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Devrimin özellikle ilk yıllarında toplumdaki itici gücü ve devrimci ruhu ön plana çıkarmakta olan İran rejimi; terör faaliyetleri ve devrim ihracı politikaları gösteren grupları kendi çıkarları doğrultusunda destekleyerek bölgesinde bazı olumsuz siyasi sonuçlara yol açmıştır. Yaşanan İslam devrimi Batı tarafından insanlara dayatılan ve günlük hayatı idare etmekte olan sisteme karşı alternatif sunan bir yönetim şeklinde de ortaya çıkmıştır. Bu sebeple İran İslam Devrimi sadece kendi bölgesinde değil, Batı ve Doğu'daki güçlü devletler tarafından da bir tehdit olarak algılanmıştır (Kepel, 2001: 70).

Meseleye Türkiye açısından bakıldığında İran Devrimi gerçekleştiğinde Türkiye'nin üzerinde durduğu üç temel endişesi olduğu dikkat çekmektedir. Bunlardan birincisi, İslamcı hareketlerin İran Devrimi'nin etkisiyle Türkiye'de güç kazanmaları ve yönetimin laik kimliğini tehdit etmeleri olasılığıdır. İkinci endişe İran'da devletin devrim sonrasında çözülmesi ve İran topraklarında bağımsız bir Kürt devletinin kurulması endişesidir. Son olarak ise üçüncü endişe, devrimle birlikte İran'ın Amerika Birleşik Devletleri etkisinden çıkarak Sovyet etkisine gireceği düşüncesi ve bu durumun Türkiye'de sıklıkla yaşanan sol-sağ çatışmalarını arttıracığı endişesidir. Ayrılmaklılık ve Kürt milliyetçiliği, komünizm tehdidi ve Sovyet çekincesi, şeriat ve İslamcı akımlar olmak üzere söz konusu üç endişe Türkiye açısından ülkenin toprak bütünlüğüne ve güvenliğine karşı en büyük tehditler şeklinde algılanmıştır (Elhan, 2016:34-35).

Bu endişelerin de etkisiyle uluslararası platformda İran Devrimi gerçekleştiğinde Türkiye ve İran arasındaki ilişkilerin olumsuz etkileneceği düşünülmüştür. Ancak devrimin gerçekleşmesi ve İran yönetiminin değişmesi sonrasında iki ülke arasındaki ilişkilerde bir sıkıntı yaşanmamıştır. İran'da gerçekleşen devrim hareketi Türkiye tarafından halkın desteği ile gerçekleşen ve meşru olan bir yönetim değişimi olarak değerlendirilmiştir. İran'da devrim gerçekleşirken Türkiye, devrimi gerçekleştirenlere ve devrimin kendisine ölçülü ve ılımlı bir biçimde yaklaşmıştır. İran'da geçici hükümetin kurulmasından sonra Türkiye tarafından ilk açıklamalar yapılmıştır. O dönem Türkiye'de başbakanlık görevindeki Bülent Ecevit tarafından İran'a tebrik mesajları iletilmiş ve 13 Şubat 1979 tarihinde resmi anlamda İran İslam Cumhuriyeti ve yönetimi Türkiye tarafından tanınmıştır. Genel olarak Türkiye, İran'da yaşanan olayları ülkenin kendi iç meselesi ve kendi kaderinin kendisi tarafından belirlenmesi ilkesine bağlı kalınması olarak yorumlamıştır. Öte yandan İran'ın iktidarsızlaşması ve güç kaybetmesini Türkiye sınırlarında bazı güvenlik tehditlerinin ortaya çıkabileceği şeklinde değerlendirmiştir. Bu sebeple Kendi içerisinde dahi olsa İran'ın güç kaybetmesi doğrudan Türkiye'yi etkileyebilir ve bir takım ağır sonuçların doğmasına sebep olabilir. Ayrıca İran İslam Devrimi ile beraber Türkiye'nin stratejik ve coğrafi değeri yeniden gün yüzüne çıkmış, Türkiye açısından bu devrim olumsuz bir sonuç şeklinde değerlendirilmiştir (Akgül, 2016:32).

3.2. Devrim Sonrası Türk – İran İlişkilerini Belirleyen İç Etkenler

Türk-İran ilişkilerini belirleyen ve etkileyen hususlar hem ülkelerin kendi içlerindeki hareketliliklerle hem de belirledikleri dış politikalarla şekillenebilmektedir. Ülkelerin iç meselelerin bazı durumlarda ilişkileri olumsuz yönde, bazı durumlarda ise olumlu yönde etkilediği görülmektedir. İran İslam Cumhuriyeti'nin özellikle sosyal, siyasi ve ekonomik yapısının çoğu kez iki ülke arasındaki ilişkilerde belirleyici rol oynadığı dikkat çekmektedir. Ana hatlarıyla

İslam Devrimi sonrasında Türkiye ve İran ilişkilerini belirleyen iç etkenler şu şekilde sıralanabilmektedir (Akgül, 2016: 50-52):

- İran'ın Sosyal ve Etnik Yapısı: Tıpkı Türkiye'de olduğu gibi İran topraklarında da birden fazla etnik köken yer almaktadır. Bu durum, İran'ın parçalanma ve bölünme gibi bazı olumsuz olasılıklar nedeniyle sürekli önlemler almasına sebep olmuştur. Özellikle İran'daki Azeri nüfusunun fazla olması ve ırk olarak Azeri nüfusun Türk kökeninden geliyor oluşu, İran açısından Türkiye – İran ilişkilerinde bir tehdit unsuru olarak görülmektedir. İran'da yönetimi elinde bulunduran iktidarların çoğu politikalar üretirken bu durumu dikkate alarak hareket etmiş ve Türkiye ile olan ilişkilerinde daima göz önünde bulundurmıştır. Azeriler ve Türkiye arasındaki geçmişten beri gelen dilsel, etnik ve kültürel bağ, Azeriler üzerinde Türkiye'nin yönlendirme ve etki yapabileceği bir durum olarak İran'ın karşısına çıkmaktadır. Öte yandan Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki savaşta Rus devletinin Ermenistan'a taraf olmasını İran'ın desteklemesi de iki ülke arasındaki ilişkiyi olumsuz yönde etkilemiştir.
- İran ve Irak Savaşı: İslam devriminin gerçekleşmesinden kısa bir süre sonra Irak ve İran arasında çeşitli uyuşmazlıklar sebebiyle ortalama sekiz yıl sürmüş olan bir savaş başlamıştır. Türkiye'nin savaş öncesinde iki ülke ile de iyi devlet ilişkileri ve önemli ticari anlaşmaları bulunmaktaydı. Bu sebeple Türkiye açısından savaşın devam etmesi bölgesel, siyasal ve ekonomik çıkarlar sebebiyle riskli bir durum olarak ele alınmıştır. Savaşın başlaması ile birlikte Türkiye bağımsızlığını ilan etmiştir. Öte yandan hem Irak hem de İran savaş döneminde Türkiye'nin desteğini beklemişlerdir. Körfez bölgesinde savaşın sert bir biçimde hissedilmiş olması, İran ve Türkiye arasındaki

enerji ticaretini ve ekonomik ticaret ilişkilerini olumsuz yönde etkilemiştir.

- Türkiye'deki Laik Devlet Yapısı: İran ve Türkiye'nin günümüzde de yürürlükte olan ve geçerliliğini koruyan yönetsel rejimleri ve anayasal yapıları dikkate alındığında bunların birbirine tamamen tezatlık oluşturdukları görülmektedir. Cumhuriyetin ilan edildiği 1923 yılından itibaren Türkiye'de demokratik, sosyal, çoğulcu ve laik bir hukuk devleti yapısı mevcuttur. İran İslam Cumhuriyeti ise bu ilkelerin tam tersi bir yönetsel rejime ve anayasal düzene sahiptir. Her şeyden önce İran devletinin, gerçekleştirilen devrim ile bir "İslam Cumhuriyeti" olduğu vurgulanmaktadır. İran İslam Cumhuriyeti, diğer devlet yönetimleri tarafından uygulanan rejimlerin yanlış olduğunu ve kendi yönetsel rejimlerinin diğer tüm rejimlere alternatif olduğunu savunan radikal ve gözden geçirici bir yapıya sahiptir. İslam Cumhuriyeti rejimi hayata geçirildikten kısa bir süre sonra İran, bölgesel olarak komşu olduğu ülkelere söz konusu İslami rejimi ihraç etmeye çalışmıştır. Müslüman bir çoğunluğa sahip olmasına rağmen laik ve demokratik bir sistemle yönetiliyor olmasından dolayı bu ihraç etme çabalarının yöneldiği ülkelerin başında Türkiye gelmektedir. İran, Türkiye'ye yönelik rejim ihracı çalışmaları kapsamında Türkiye'de eziyet gördüğünü düşündüğü İslami grupları desteklemiş ve Atatürk'e yönelik yapılan iftira ve hakaret eylemlerinin içerisinde olmuştur. İran'ın Atatürk karşıtı görüş ve eylemlerine karşı Türkiye tepki göstermiştir.

3.3. Devrim Sonrası Türk – İran İlişkilerini Belirleyen Dış Etkenler

Türkiye ve İran arasındaki ilişkileri belirleyen iç etkenler haricinde ilişkilerin gelişimini ve seyrini belirleyen dış etkenlerin de üzerinde durulması gerekmektedir.

Söz konusu dış etkenlerin hem bölgesel hem de uluslararası alanda ele alınabildiği dikkat çekmektedir. Özellikle Amerika Birleşik Devletleri, İsrail Devleti ve Avrupa Birliği'nin önemli etkileri olduğu görülmektedir. Ana hatlarıyla devrim sonrası Türkiye ve İran arasındaki ilişkileri belirleyen dış etkenler şu şekilde sıralanabilmektedir (Safari, 2011: 74-78):

- Amerika Birleşik Devletleri'nin Etkisi: Ortadoğu üzerindeki Sovyet hakimiyetini dizginleyebilecek nitelikte olan bir politika olarak görülen Bağdat Paktı, İran ve Türkiye'yi aynı safta buluşturmuş ve ittifak haline getirmiş, Amerika Birleşik Devletleri'nin de desteğini almıştır. Ancak 1979 yılında İran'da patlak vermiş olan İslam Devrimi hareketi Amerika'da büyük şaşkınlık yaratmış ve Amerika Birleşik Devletleri'nin politikalarında değişimler yaşanmasına sebep olmuştur. Şah yönetimi döneminde İran'ın önemli bir müttefiki olan Amerika, İslam Devrimi sonrasında İran'ın en büyük düşmanlarından biri olmuştur. Bunun üzerine Amerika, bölgedeki politikalarının çoğunda Türkiye'ye yer vermiştir. Türkiye ile Amerika ilişkilerinin ilerlemesi İran İslam Devleti'ni fazlasıyla rahatsız etmiş ve Türkiye ile İran arasında siyasi krizlere sebep olmuştur. Genel olarak İslam Devrimi sonrasında Türkiye, Amerika Birleşik Devletleri ile İran arasında yaşanmakta olan olumsuz ilişkilerden dolayı arada kalan taraf olmuştur. İran, Türkiye açısından sınır komşusu ve başka enerji kaynakları olmak üzere çoğu alanda ticari ve ekonomik ilişkiler kurduğu bir ülke konumundadır. Öte yandan Türkiye, Amerika'nın hem bölgedeki hem de genel siyasi gücünden kendi çıkarları doğrultusunda yararlanmak istemiştir. Türkiye bir yandan İran ile sınır komşusu ve ekonomik ilişkilerini sağlam tutmaya çalışmak diğer yandan da uluslararası platformdaki ve bölgedeki siyasi gücü sebebiyle Amerika'yı müttefik olarak tutmak istemiştir. Bu durum ise İran tarafından olumlu karşılanmamıştır.

- İsrail Devleti'nin Etkisi: Devrim sonrasında İran ve İsrail arasında bir takım uyuşmazlıklar ve anlaşmazlıklar yaşanmıştır. 1990'lı yıllarda Türkiye ve İsrail arasında bazı askeri anlaşmalar yapılmıştır. Bu anlaşmalar İran'ın dikkatini çekmiş ve fazlasıyla rahatsız olmasına neden olmuştur. Her ne kadar Türkiye, İran'dan gelen tepkileri azaltabilmek için İsrail ile yapılan anlaşmaların sadece tatbikat ve eğitimden ibaret olduğuna yönelik açıklamalar yapsa da İsrail Devleti bunun tersini iddia eden açıklamalarda bulunmuştur. Bu durum Türkiye ve İran arasında gerginliğe sebep olmuş ve Türkiye, PKK terör örgütüne İran'ın destek vermekte olduğu öngörerek Sınır Güvenliği Araştırma Komisyonu raporunu yürürlüğe koymuştur. Dönemin Türkiye Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel tarafından Türkiye'nin İsrail ile yaptığı askeri alandaki anlaşmaların İran'ın bütünlüğünü ve güvenliğini tehdit etmediği vurgulansa da İran Dışişleri Bakanlığı tarafından Türkiye'nin bölgede yer alan diğer bütün Müslüman ülkelere ihanet ettiği söylenmiştir.
- Avrupa Birliği ve İran İlişkileri: 1995 yılı itibariyle İran ve Avrupa Birliği arasında kapsamlı iletişim ve ilişkiler başlamıştır. Bu ilişkiler daha çok uluslararası boyuttaki problemlere yönelik kurulmuştur. Özellikle nükleer silahlanma, insan hakları ve terör gibi konularda İran açısından değerlendirmeler yapılmış ve küresel boyuttaki mülteci sorunları, uyuşturucu kaçakçılığını engellemek ve enerji alanındaki anlaşmalar kendini göstermiştir. Avrupa Birliği, İran ile olumlu ilişkiler kurarak hem ekonomik fayda sağlamayı hem de Ortadoğu bölgesinde iyi bir müttefik kazanmayı amaçlamıştır. İran ise Türkiye ile Amerika Birleşik Devletleri arasında kurulacak olan müttefikliğe karşı Avrupa Birliği ile ilişki kurarak Amerika'nın bölgede tek başına söz sahibi olmasını önlemek adına stratejik ve siyasi adımlar atmıştır.

3.4. Humeyni Dönemi Türkiye – İran İlişkileri

İslam Devrimi ile Humeyni, İran açısından son derece önemli bir isim olmuştur. Humeyni, inançlarından ödün vermeyen, mesafeli, köktenci ve sade bir tutuma sahip bir kişilik olup geleneksel dini kurumlardan beslenmiş ve köklü bir toplumsal değişimin önderi olmanın yanı sıra milyonlarca insanın sadakatle bağlandığı bir kişi, bir yanıyla siyasi diğer yanıyla dini bir lider olmuştur. Hem üçüncü dünyacı hem de fundamentalist bir devrimci olan Humeyni, büyük oranda genç İslamcılarını ulema sınıfına yaklaştırmış ve aynı zamanda ulema tarafından iki yüz yılda oluşturulmuş olan sistemin kurallarını bozmuştur. Devrim sonrası süreçte Humeyni, kendisinin en üst mercii olduğu ve devleti Şii inanç sistemiyle kendisi tarafından şekillendirilmiş bir biçimde İran'a mahsus olan teokratik-otokratik bir İslam Cumhuriyeti meydana getirmiştir. İslami yönetim ile cumhuriyetin nasıl bir arada olabileceği sorusunu ise Humeyni, uygulanacak cumhuriyet sisteminin dünyadan farklı olmayacağını ve İslam'ın ise bildiğimiz İslam olduğunu söyleyerek cevap vermiştir. Yani Humeyni'ye göre İran İslam Cumhuriyeti'nin kaynağı ilahi olup bu sistemin uygulamaya geçmesi halk iradesi ile olacaktır (Gökalp, 2016: 156-157).

İran İslam Devrimi'ne karşı Türkiye mesafeli bir yaklaşım göstermiştir. Genel olarak Türkiye – İran ilişkileri bozulmamış, İran'daki devrim Türkiye tarafından meşru bir rejim değişikliği şeklinde görülmüştür. Türkiye, devrim tam anlamıyla sonuçlanana kadar beklemiş, yeni hükümetin tam olarak göreve başlamasından soran İran İslam Devrimi'ne dair açıklamalar yapmıştır. Humeyni, Türkiye'deki laik devlet modelini İran İslam Cumhuriyeti için büyük bir tehdit olarak görmüştür. Müslüman bir ülke olmasına karşın Türkiye, diğer Müslüman ülkelerden farklı olarak sosyal, kültürel, siyasal ve ekonomik açıdan gelişmiş bir ülkedir. Bu yapısıyla Türkiye hem dünyada tek hem de İran'ın sömürgeci ve Hıristiyan Batı'nın gelişmemiş olan Müslüman ülkeleri sömürerek gelişmekte olduğu tezini de geçersiz kılan bir ülke konumunda idi. Dolayısıyla İran İslam Cumhuriyeti tarafından sürülen

bazı iddialar, Türkiye'nin varlığı sebebiyle geçerlilik kazanamamaktaydı. Bu sebeple kuruluşundan itibaren İran İslam Cumhuriyeti, Türkiye'ye çekingен bir tavırla yaklaşmıştır (Kamer, 2013).

3.5. Rafsancani Dönemi Türkiye – İran İlişkileri

17 Ağustos 1989 tarihinde İran'ın cumhurbaşkanı olan Ali Ekber Haşimi Rafsancani, İslam Cumhuriyeti'nin kuruluş aşamasından itibaren önemli bir konuma sahiptir. Gençlik döneminde Şah rejimine karşı direniş göstermiş ve devrim sonrasında da kurucu kadro içinde yer almıştır. Ülke içerisinde popülist söylemlerde bulunan Rafsancani, uluslararası arenada ise pragmatist ve uzlaşmacı olmayı başarmıştır. İran, Rafsancani'nin iktidara geldiği dönemde sekiz yıl sürmüş olan yıpratıcı bir savaştan yeni çıkmıştır. Rafsancani cumhurbaşkanı olduğunda savaşın bıraktığı tahribat ve bunun getirmiş olduğu hem maddi hem de manevi problemler, üretim merkezlerinin olmaması ve olanların durma noktasına gelmesi, göçmen meselesi, milli sermayenin azalmış olması, dış ve iç siyasette problemlerin yaşanması İran İslam Cumhuriyeti'nin varlığını tehdit altına sokmuştu. Özellikle ülkenin iktisadi durumunun iyi durumda olmaması, sistemin birbirine karışmış olması ve ekonomik gelirlerin tümünün azalmış olması Rafsancani'nin karşı karşıya kaldığı en önemli sorunlar arasındaydı. Genel olarak Rafsancani, Batı yanlısı ve İslam devrimi sonrasında yeni rejimle uzlaşamayıp Avrupa ve Amerika'ya giden İranlı kapitalist kişilerin ve teknik alanda uzman olanların ülkeye geri dönmesi temeline dayanan politikalar uygulamıştır (Gökalp, 2016: 162-163).

Rafsancani'nin cumhurbaşkanı seçildiği dönemde İran – Türkiye arası ilişkilerin pekiştirilme yolunda ilerlediği görülmektedir. Genel olarak Rafsancani döneminde iki ülke arasındaki ilişkileri etkileyen faktörler şu şekilde sıralanabilmektedir:

- Körfez Savaşı: 1990 yılında ortaya çıkan Körfez Krizi İran ve Türkiye'yi birbirine yaklaştırmış, 1990 yılının Kasım ayında Cumhurbaşkanı Turgut Özal, İran'a giderek Rafsancani ile durum değerlendirmesi yapmıştır. Aralık ayında ise İran Dışişleri Bakanı Ankara'ya gelmiş, Türkiye ve İran'ın kriz karşısında ortak bir politika izleyebileceğini dile getirmiştir. Türkiye'nin Körfez Savaşı sırasında fiilen Birleşmiş Milletler ambargosuna katılması ve ülkede yer alan üsleri Irak'a karşı kullandırması sebebiyle Türkiye ve İran arası ilişkilerin kötüleşmesi, İran açısından olumlu bir gelişme olmuştur. Savaş esnasında İran, tarafsız bir politika benimsemiş ve Irak'ın düşmüş olduğu zor durumdan yararlanarak İran-Irak savaşından kalma problemleri kendi lehine çözmeye çalışmıştır. Türkiye – İran ilişkileri savaş esnasında üç konuda yoğunlaşmıştır:

1. Her iki ülke de Irak'ın toprak bütünlüğü konusunda ortak bir tutum benimsemişti. Ancak bu ortak tutuma rağmen Baas rejimiyle kurulan ilişkiler, iki ülke açısından farklı oldu. İran, Irak sorununun çözümü için Baas'ın iktidardan uzaklaşmasını bir ön koşul olarak ele alırken; Türkiye, Irak'ta otoriteyi sağladığı sürece Baas'a karşı çıkmayacağını ifade etti.
2. Kuzey Irak Kürtleri, Irak'ın Amerika Birleşik Devletleri öncülüğündeki ittifak güçleri tarafından yenildikten sonra yeni bir isyana kalkışmıştı. Irak tarafından bu isyanın kanlı bir şekilde bastırılmasından sonra bir milyonun üzerinde Iraklı Kürt, İran ve Türkiye'ye sığınmıştır. Her iki ülke de söz konusu Kürtlerin güvenli bir şekilde eve dönmesinden yana olsa da, bu konuda Türkiye'nin Amerika Birleşik Devletleri'ni devreye sokması ve Kuzey Irak'ta yer alan Amerika varlığını kurumsallaştırması, İran tarafından olumlu karşılanmamıştır.
3. Kuzey Irak'ta durumların karışık bir hal alması üzerinde Türkiye ve İran farklı cephelerde yer almıştır. Türkiye'nin

önceliği bir an önce bölgedeki otorite boşluğunun giderilerek Kuzey Irak'tan PKK'nın çıkarılması idi. Bunun için Türkmenleri ve Kürt gruplarını Bağdat ile anlaşma yapmaya teşvik ediyor ve kendisi de PKK'ya karşı çeşitli operasyonlara girişiyordu. İran ise Kürt gruplar üzerinde Türkiye'den bağımsız olarak kontrol sağlamaya çalışıyor, diğer yandan da bölgedeki İran rejimi muhaliflerine karşı operasyonlarda bulunuyordu. Genel olarak 21. yüzyıla girerken İran ve Türkiye'nin birbirlerini kolladıkları ve bölgeye dair tutumlarını kuşkuyla izledikleri söylenebilir (Kocatürk, 2006: 39-41).

- İdeolojik Sorunlar: İran'ın dış politikasında genel olarak idealist yaklaşımın en yoğun şekilde hissedildiği Rafsancani döneminde İran da Türkiye de karşılıklı çatışmadan kaçındı. Bunun üzerine iki ülke arasında olumlu ilişkilerin kurulabileceğine dair beklentiler arttı. Ancak beklentilerin tersine iki ülke arasında gelişen ideolojik çatışma, söz konusu beklentilerin gerçek dışı olduğunu gösterdi. 1991 yılında İslamcılar ve PKK arasındaki muhtemel bir işbirliği, Türkiye'yi endişelendirdi ve bu durum Türkiye ve İran arasındaki ilişkilerde gergin bir dönemin başlamasına yol açtı. İran'ın PKK'ya sağlamakta olduğu desteğin ve Türkiye ile İran arasındaki ideolojik farklılıklar sebebiyle yaşanan problemlerin, Hamaney liderliğindeki tutucu gruptan kaynaklanmakta olduğunu düşünen Türkiye, genel olarak İran'a karşı ılımlı bir tutum sergiledi. Türkiye'de laik çevrelerin ve ordunun, İslami kesime karşı olduğunu düşünen İran, varsaymış olduğu bu çatışmada İslami kesime destek verdi. 1996 yılı itibarıyla İran – Türkiye ilişkileri kötüleşmeye başladı. Bunun sebepleri arasında ilk olarak Türkiye basınında Türkiye'de görevli olan bazı İranlı diplomatların, Çetin Emeç isimli gazetecinin suikastına karıştıkları iddiasıydı. Kısa sürede bu gerilim, karşılıklı “casusluk”

suçlamalarına dönüştü. 1997 yılında İran Büyükelçisinin Ankara’da düzenlenen Kudüs gecesine katılması ve burada İsrail yürütülmekte olan ilişkiler konusunda Türkiye’yi suçlaması, İran – Türkiye ilişkilerinde önemli bir krize sebep oldu. Kriz, İranlı diplomatların da karışmasıyla ve yoğun basın savaşlarıyla devam etti. Bir süre sonra Tahran ve Ankara’daki büyükelçilerin karşılıklı olarak geri çekilmeleriyle son buldu (Geçener, 2017: 48-49).

3.6. Hatemi Dönemi Türkiye – İran İlişkileri

Muhammed Hatemi, İranlı bir din görevlisine göre, oldukça şık ve sade giyimli, yüzündeki tebessümü, insanlarla kurduğu samimi iletişim ve ilişkisi sayesinde ani bir yükseliş göstererek karizmatik bir lider olmuştur. Özellikle seçin kampanyası sürecinde söylemlerinde kullanmış olduğu değer ve ilkelerle hem rejimin karşı karşıya olduğu krizi atlatabilmesi için arayış içindeki etkili kişileri ve kesimleri hem de rejime karşı ilgisiz olup oy kullanmayı bile düşünmeyen büyük kitleleri kenti tarafına çekmeyi başarmış olan bir liderdir (Oğuz ve Çakır, 2000: 154).

23 Mayıs 1997 tarihinde İran’ın beşinci cumhurbaşkanı seçilen Muhammed Hatemi, büyük bir oy üstünlüğüyle seçimleri kazandı. Söz konusu üstünlük Hatemi’ye, seçim sürecinde vermiş olduğu sözleri yerine getirme mesuliyeti yükledi. Hatemi’nin vaatleri arasında ekonomik kalkınma, siyasal özgürlük, kadınların toplumsal hayatta daha çok yer alması, kişisel hak ve özgürlükler, hukukun üstünlüğü, daha demokratik ve açık bir yapının oluşturulacağı gibi vaatler yer almaktaydı. Ali Hamaney önderliğindeki dini muhafazakâr kesim büyük bir kargaşa içerisindeydi. Çünkü Hatemi, 290 sandalyeli parlamentonun büyük bir kısmını 2000 seçimlerinde elde etmişti. Böylelikle dini grubun elindeki parlamento ilk kez çoğunluk alarak liberal ve ileri görüşlü bir grubun eline geçmişti (Gökalp, 2016: 167).

Hatemi dönemi ile ilgili genel olarak izlemiş olduğu politika ile Hatemi'nin rejime karşı mücadele etmek yerine rejimin eleştirilebilir olduğunu gösterdiği söylenebilmektedir. İran İslam Cumhuriyeti'nin devam edebilirliği, çeşitli reformların hayata geçirilmesine bağlı idi. Devrimin ilk başta hayata geçirilme idealleri özgür, adil ve bağımsız bir düzen kurmaya yönelik olsa da devrim, 1990'lı yıllarda yavaş yavaş kendi değerlerini kaybetmeye başlamıştı. Bu durumu gören Hatemi bir şeyler yapmaya çalışmış olsa da yapmaya çalıştığı sistemsiz değişiklikler rejimin kırmızı çizgilerine takılarak gerçekleşme şansı bulamadı (Akkoyunlu, 2009: 130).

Hatemi'nin cumhurbaşkanı seçilmesiyle yalnızca İran'ın iç işlerinde değişim yaşanmamış, İran'ın dış politikasında da büyük değişiklikler olmuştur. Prensip olarak Hatemi, içte “daha fazla hoşgörü ve özgürlük”, dışta ise “daha taze ve aktif bir yaklaşımı” benimsemiştir. Hatemi tarafından İran'ın dış politikasına getirilen komşularla yakınlaşma ve Batı ile diyalog prensiplerine dayanmakta olan yeni bakış, İran'ın dış politikasındaki değişikliklerin katalizörü olmuştur. İran'ın yeni dış politika yaklaşımı Türkiye ve İran arasındaki ilişkiler üzerinde de etkili olmuştur. Hatemi'nin cumhurbaşkanı seçildiği dönemde iki ülke arasındaki ilişkiler son derece gergin olup ilişkilerin gündeminde rejim ihracı tartışmaları, ideolojik çatışmalar, terör örgütleri ile ilişkiler ve iç işlerine müdahale tartışmaları ağırlıklı bir yer tutuyordu (Taheri, 2009: 33).

Hatemi'nin İran'da cumhurbaşkanı seçilmesiyle Türkiye'de hükümet değişikliğinin hemen hemen aynı zamana denk gelmesi, iki ülke arasındaki ilişkilerin normalleşmesi için bir fırsat imkânı sunmuştur. Türkiye'de Hatemi'nin cumhurbaşkanı seçilmesi, İran politikalarının radikallikten uzaklaşarak normalleşeceğine yönelik beklenti ile olumlu karşılanmıştır. Bu sırada Türkiye'de olan hükümet değişikliği de iki ülke arasındaki ilişkilerde yeni bir sayfanın açılması için uygun bir ortam meydana getirmiştir. Böyle bir ortamda dönemin Türkiye Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel tarafından Hatemi'nin cumhurbaşkanı seçilmesi

bir iyi niyet mektubu ile kutlanmıştır. Söz konusu dönemde Türkiye ve İran arasındaki ilişkilerin normalleşmesini sağlayan bir diğer faktör ise Amerika Birleşik Devletleri'nin Türkiye – İran doğalgaz anlaşmasına yaptığı itirazı geri çekmesi ve İran ile Amerika arasındaki ilişkilerin yumuşamaya başlamasıdır. Hatemi, göreve başlamasından kısa bir süre sonra 1998 yılının Ocak ayında kendisi ile yapılmış olan bir röportajda Tahran'daki Amerika elçiliğinin basılarak içeridekilerin rehin alınması olayından ötürü üzgün olduğunu belirtmiş ve Amerika halkının manevi değerlerine karşı saygı duyduğunu dile getirmiştir. Ayrıca Amerika ve İran halkı arasında diyalog kurulmasının, her iki tarafın da lehine olacağını söylemiştir. Amerika ve İran arasındaki ilişkilerin ilerlemesi olasılığı, İran ile ilişkisini geliştirme hususunda Türkiye'yi rahatlatmıştır (Taheri 2009: 38).

3.7. Ahmedinejad Dönemi Türkiye – İran İlişkileri

İran'da iki dönem devam etmiş olan Hatemi yönetiminin ardından, 2005 yılındaki cumhurbaşkanlığı seçimlerini kazanan isim MahmudAhmedinejad olmuştur. Ahmedinejad'ın cumhurbaşkanı olarak seçilmesi ile Hatemi'nin İslam Devrimi sonrasında kurulan ideolojik devlet yapısını daha demokratik hale getirmeye yönelik çabalarının sona ereceği düşüncesi öne çıkmıştır. Ahmedinejad'ın sosyal ve siyasi özellikleri ve söylemlerinde genellikle toplumun gündelik hayatına dair problemler üzerinde durması, Hatemi döneminde demokratikleşme yolunda atılan adımların Ahmedinejad'ın cumhurbaşkanı olmasıyla nasıl bir hal alacağını merak konusu yapmıştır (Akyıldız, 2009: 118).

Muhafazakâr ve radikal olarak nitelendirilen Ahmedinejad'ın İran cumhurbaşkanı seçilmesi, bazı araştırmacılar açısından sürpriz olarak değerlendirilmiştir. Tahran'ın eski belediye başkanı ve doktora yapmış bir mühendis olan Ahmedinejad, seçim çalışmalarında politik reform ve daha fazla özgürlük diyen Rafsancani'nin aksine devrimin köklerine dönmek, siyasi uygunluk ve ekonomik adalet gibi söylemlerden faydalanmıştır. Ahmedinejad'ın başarısının en önemli sebeplerinden biri reformcuların vaatlerini gerçekleştirememiş olmaları ve ülkedeki

enflasyon, işsizlik ve ekonomik sıkıntılar oldu. Ayrıca Ahmedinejad'ın halkın yanında yer alan duruşu, alt ve yoksul sınıfın desteğini alması halk nazarında büyük bir itibar kazanmasını sağladı (Gökalp, 2016: 72).

Cumhurbaşkanı olarak seçildiğinde Ahmedinejad'ın dış politikada bazı hedefleri olduğu görülmektedir. Ahmedinejad'ın hedefleri arasında Orta Asya ve Kafkasya'da İran'ın etkinliğini arttırmak, Hizbullah ve bunun gibi bazı örgütlerle karşı işbirliği içinde olmak, Suriye ve bu bölgede oluşan Amerikan karşıtlığını devam ettirmek, Avrupa Birliği ile olan ilişkileri iyi tutmak ve bunun için Türkiye'yi aracı olarak kullanmak olduğu söylenebilmektedir. Öte yandan İran dış politikasının sertleşmesi de bu dönemin göze çarpan önemli bir özelliği olarak kendini göstermektedir. Ahmedinejad yönetimindeki İran, her zaman kendine Amerika Birleşik Devletleri ve onun bölgedeki en önemli müttefiki olan İsrail'i hedef olarak görmekte ve bunun sonucunda yürüttüğü kriz politikalarıyla takınmış olduğu saldırgan tavrın son derece önemli hususlar olduğuna inanmaktadır. Özellikle Batı dünyasıyla yaşamış olduğu problemleri de göz önünde bulundurarak İran, Batıya verilecek olan her tavizin başka tavizler meydana getireceğini ve verilen tavizlerin kendi bekasına zarar vereceğini dile getirmektedir (Hazır, 2013: 38).

Ahmedinejad döneminde Türkiye ve İran ilişkileri incelendiğinde ise bu dönemde iki ülke arasındaki ilişkilerde özellikle güvenlik konusunun belirleyici bir unsur olarak öne çıktığı görülmektedir. Güvenlik konusu, 11 Eylül olayı sonrasında değişen uluslararası ve bölgesel dengeler sonrasında önemini fazlasıyla arttırmıştır. Bu bağlamda İran ve Türkiye arasındaki güvenlik ilişkilerini etkilemekte olan iki husus öne çıkmaktadır. Bunlardan birincisi söz konusu dönemde İran'ı tehdit eden PKK örgütünün PJAK kolu, ikincisi ise Amerika Birleşik Devletleri'nin müdahalesi sonrası Irak sorununa yaklaşımdır. Önceki dönemlerde olduğu gibi PKK sorunu, Ahmedinejad döneminde de İran ve Türkiye arasındaki ilişkilerin şekillenmesinde oldukça önemli bir etmen olmuştur. PKK'nın İran kolu olan PJAK'ın İran Kürtleri arasında huzursuzluğa sebep olması, PKK'ya karşı İran'ın görüşlerini değiştirmiştir.

Amerika Birleşik Devletleri'nin İran'a müdahalede bulunma isteğini açıkça ifade etmiş olduğu dönemde İran'da PJAK'ın terör eylemlerinde bulunması ve Amerikalı komutanların PJAK yöneticileriyle görüşme yapmaları, İran'ı benzer sorundan uzun süredir muzdarip olan komşusu Türkiye ile işbirliğine yöneltmiştir. PKK'nın hedefinin Türkiye'nin güneydoğusunda, Kuzey Irak'ta ve Suriye ile İran'ın bir bölümünde devlet kurmak olduğunu bir raporla belirten Amerika'nın tutumunu gören İran, Irak'ın Musul kentinde Amerikalı komutanların PKK ile toplantı yaptığını öne sürmüş ve PKK ile mücadele konusunda kısa süre önce Türkiye ile İran arasında işbirliği anlaşması imzalandığını devlet radyosunda belirtmiştir. Bu gelişmeler İran ve Türkiye'nin yakınlaşmasını ve iki ülke arasındaki ilişkilerin olumlu yönde seyretmesini sağlamıştır (Zümrüt, 2008: 67-68).

3.8. Ruhani Dönemi Türkiye – İran İlişkileri

2013 yılında Hasan Ruhani, İran'ın cumhurbaşkanı seçilerek gerek dış politikada gerekse iç politikada değişimlerin habercisi olmuştur. 2013 yılında gerçekleşmiş olan cumhurbaşkanlığı seçimleri siyaset, ekonomi, devlet-toplum ilişkileri ve dış politikanın meydan okumalar ve krizlerle sarsıldığı bir dönem olmuştur. Ahmedinejad sonrası İran, dış politikada atılmış olan sorumsuz adımların ardından yaptırımlar ve ambargolarla karşı karşıya kalmıştır. İran'a yapılan yaptırımlar sonucunda ülke ekonomisi %5 oranında daralmış ve işsizlik %25 olmuştur. Devlet-toplum ilişkileri açısından da 2013 yılı İran için zor bir dönem olmuştur. Ahmedinejad'ın cumhurbaşkanı seçilmesi sonrasında seçime hile karıştığı iddiasıyla halk meydanlara dökülmüştür. Bu gösteriler İran tarihinde İslam Devrimi'nden sonra yaşanan en büyük kriz olmuştur. 2013 seçimlerinde halk tarafından fazla tanınmıyor olsa da Ruhani'nin yaptığı ılımlı ve umut verici konuşmalar reformcu kesimin dikkatini çekmiştir. Ayrıca Muhammed Hatemi ve Haşimi Rafsancani'nin de desteğini alan Ruhani, ilk aşamada gerekli olan yüzdeyi tutturarak seçimleri kazanmıştır. Cumhurbaşkanı seçildikten sonra Ruhani'nin yaptığı ilk iş dış politikada bir takım düzenlemeler yapmak oldu. Seçim

kampanyasında Ruhani, diplomasi yoluyla nükleer krizin çözüleceği, ekonomik yaptırımların kalkacağı ve halkın refaha kavuşacağı gibi vaatlerde bulunmuştu. Amerika Birleşik Devletleri ile olan ilişkileri iyileştirmeye yönelik adımlar atan Ruhani bu konuda başarılı oldu. Çeşitli anlaşmalarla İran'ın diğer ülkelerle olan ilişkileri gelişti ve ülkenin ekonomik durumu düzelmeye başladı. Özellikle 2016'da İran'ın petrol ihracatında büyük bir artış hissedildi. Genel olarak Ruhani seçimlerde vermiş olduğu sözleri tutmuş ve Ahmedinejad'ın tersine barışçıl ve ılımlı bir dış politika izlemiş oldu (Hacıoğlu, 2018: 62-63).

Seçim kampanyası boyunca Ruhani tarafından dile getirilmiş olan dış politikada ılımlı ve ölçülü yaklaşıma dayanan söylemler Türkiye'de yakından takip edilmiştir. İran'daki reformcu kesimin desteklemekte olduğu aday şeklinde lanse edilen Ruhani'nin, İran üzerindeki nükleer program ile ilgili izolasyon ve yaptırımların diyalog yoluyla sona erdirilebileceği ile ilgili yaklaşımı, Türk kamuoyunca olumlu karşılanmıştır. Ahmedinejad döneminin son zamanlarında giderek etkisini arttıran yaptırımlar, İran ile iş yapmak isteyen Türkiye'deki şirketler üzerinde de olumsuz etkiler hissettirdiğinden Türkiye, nükleer programla ilgili problemin barışçıl yolla çözülmesi ve yaptırımların kaldırılmasının hem bölge istikrarına hem de Türkiye – İran ilişkilerine olumlu yansıtacağını düşünmüştür. Cumhurbaşkanı olması sonrasında Ruhani'nin Türkiye ile olan ilk teması kendisinin yemin töreninde gerçekleşmiştir. 4 Ağustos 2013 tarihinde Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ü temsilen Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu, Tahran'da düzenlenmiş olan Ruhani'nin yemin törenine katılmıştır. İki ülke arasındaki üst düzey ilk temas ise 2013 yılının Eylül ayında New York'ta Birleşmiş Milletler Genel Kurul toplantısı vesilesi ile gerçekleşmiş, Abdullah Gül ile Ruhani ilk görüşmelerini burada gerçekleştirmiştir. Ruhani yönetiminin dış politikada uluslararası aktörlerle samimi bir diyalogu önceleyen pragmatik ve ılımlı yaklaşımının bir neticesi olarak başlatmış olduğu diplomatik temas trafiğinde, Türkiye'ye karşı üst düzey temaslara ayrıca bir önem verilmiştir. İran'ın Dışişleri Bakanı Cevad Zarif, 1 Kasım 2013 tarihinde "Diyalog, Silahsızlanma, Bölgesel ve Küresel Güvenlik" başlıklı İstanbul'da

gerçekleşmiş olan Pugwash Konferansı'na katılmış ve Ahmet Davutoğlu hem de Abdullah Gül ile görüşmüştür (Kurt, 2018: 77-78).

SONUÇ

İran ve Türkiye coğrafi konumları, coğrafi konumlarından kaynaklanan jeopolitik durumları ve bu özelliklerin kendilerine katmakta olduğu değerler açısından son derece önemli bir bölgede yer almaktadır. Tarih boyunca iki ülke, bölgede pek çok uygarlık kurmuş, çıkar ve güç ilişkileri içinde olmuş ve bölgeye hem siyasal politika açılımları hem de jeopolitik açıdan yön vermiştir. Şii nüfusu ve kendine özgü siyasi sistemiyle İran bölgede farklı bir duruş ortaya koymuş, Türkiye ise bu geniş coğrafyada hem Asyalı hem Avrupalı olma ayrıcalığı ile birlikte demokrasiye en uzun süreli sahip olma özelliğiyle ön plana çıkmıştır. Aralarındaki farklılıklarla Türkiye ve İran stratejik ittifakları, bölgesel girişimleri, jeopolitik tercihleri ve siyasi sistemleriyle bölgede belirleyici roller oynamışlardır.

1979 yılında gerçekleştirilmiş olan İslam Devrimi hem İran'ın içişleri ve dış politikası hem de Türkiye ile ilişkileri açısından son derece önemli bir olaydır. İslam Devrimi İran'da uzun yıllar devam eden bir birikim sonucunda gerçekleşmiş ve toplumun her kesimini etkilemiştir. Bir din adamı olan Humeyni önderliğinde gerçekleşen devrim, ülkedeki pek çok grup tarafından destek görmüştür. Devrimin en önemli özelliği ise bir araya gelmeleri ihtimal dışı görülen grupları İslami bir çatı altında toplamış olmasıdır.

Devrim sonrası İran; devrimin temelini meydana getiren öğretiyeye ve baskı gören Müslüman halkın birliğine katkı sağlama, uluslararası ittifaklardan ve güç bloklarından bağımsız bir yapı benimseme, İran'da olumsuzluklara yol açan Amerika Birleşik Devletleri ve Sovyetler Birliği gibi güçlere yönelik karşı söylemlerde bulunma gibi temellere dayanan bir dış politika benimsemiştir. Türkiye, devrimin etkisiyle Türkiye'de İslamcı hareketleri güç kazanacağı ve devrim sonrasında İran'da devletin çözülerek bölgede bağımsız bir Kürt devleti kurulacağı gibi endişelere

kapılmıştır. İran'ın devrim sonrası kendi yeni rejimini başka ülkelere ihraç etme çabasına girmesi ve bu doğrultuda Türkiye'yi de hedef alması iki ülke arasındaki ilişkilerin gerilmesine neden olmuştur.

İran'ın sosyal ve etnik yapısı, İran ve Irak arasında gerçekleşen savaş, Türkiye'nin laik devlet yapısı gibi etkenler devrim sonrası Türkiye ve İran ilişkilerinin iç belirleyicileri olmuştur. Amerika Birleşik Devletleri, Avrupa Birliği ve İsrail ile olan ilişkiler de iki ülke arasındaki diyalogun dış belirleyici olmuştur.

1979 İran İslam Devrimi sonrasında benimsenmiş olan yönetim sonucunda Türkiye – İran ilişkileri zaman zaman gerilmiştir. Bir taraftan Türkiye, PKK'ya destek verme ve rejimini ihraç etme konusunda İran'ı suçlarken diğer taraftan İran da rejim muhaliflerini ülkesinde barındırmakla Türkiye'yi suçlamıştır. Öte yandan Türkiye kendisini Batı kültürü içerisinde tanımlamak istemiş, İran ise kötülüğün kaynağını Batı olarak görmüştür. Bu ve bunun gibi sebeplerle iki ülke arasındaki ilişkiler gerilse de dönem dönem olumlu da seyretmiştir. Sonuç olarak iki ülkenin iyi ilişkilere ihtiyaç duydukları ve çeşitli açılardan birbirlerine yardımcı olabilecekleri söylenebilir. Örneğin Türkiye için İran, Orta Asya'ya ulaşım fırsatı sunmakta iken İran için ise Türkiye Avrupa'ya açılan kapı niteliğindedir. Dolayısıyla rekabetten kurtularak ortaklık ilişkisi kurmak ve yapıcı nitelikte ilişkiler geliştirmek iki ülke açısından da faydalı olacaktır.

KAYNAKÇALAR

- Acar, M. (2018). Devrim Sonrası İnan Dış Politikasının Bölgesel Güvenliğe Yansıması, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimle
- Adelkhah, F., (2015). İnan'da Modern Olmak, (Çev: İsmail Yerguz), Metis Yayınları, 2. Basım, İstanbul.
- Akdoğan, L. (2014). Geleceğin Yüzyılı, İstanbul: Kırkdokuzellibir Kitap
- Akgül, E. (2016). 1979 Sonrası Türkiye-İnan İlişkileri, Bahçeşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul
- Akıncı, A. R. (2005) Devrim Sonrası İnan Dış Politikası, Yüksek Lisans Tezi Ankara: Gazi Üniversitesi
- Akkoyunlu, E.N. (2009). İslam Devrimi'nin İnan Siyasal Hayatı Üzerindeki Etkisi, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli
- Akyıldız, M. (2009). Hatemi Dönemi ve Sonrası İnan'ın Sosyal ve Ekonomik Açından Karşılaştırılması, Marmara Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul
- Alamtabriz, H. (2014). Ortadoğu'da Siyasal İslam: İnan, Mısır ve Suudi Arabistan Örnek Ülkeleri İçin İslami Siyasal Yapı ve Sosyal Adaletin Karşılaştırmalı İncelemesi. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset

Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Ali, M. M. (2014). Eleştirel Düşünme ve İslami Yöntem. (H. Çınar, Dü.) Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi, 3(2), 156-172.

Alp, A. (2015). 1979 İran İslam Devrimi ve Terörizm (1979'daki İslam Devrimi Sonrasında İran ve Terörizm). Ankara: Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Armaoğlu, F. (2014), 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995), İstanbul: Kastaş Yayınları.

Asl. N. K. (2009) 1979 Sonrası İran'ın Orta Doğu Politikası ve Bölge Ülkeleri ile İlişkileri, Doktora Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi

Attar, A. (2006), İran'ın Etnik Yapısı (Yakındönem ve Günümüzde), Ankara: Divan Yayıncılık

Aykut, S. (2018). İran Devrimi Sonrasında Şii Jeopolitiği'nin Ortadoğu Coğrafyasındaki Yansımaları, Marmara Üniversitesi Orta Doğu ve İslam Ülkeleri Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul

Barker, C. (2010). Devrim Provaları: Fransa 1968, Şili 1972, Portekiz 1974, İran 1979, Polonya 1981. (U. Haskan, & Ğ. Yılmaz, Çev.) İstanbul: Yordam Kitap.

Bulaç, A., (1996). Ortadoğu'dan İslam Dünyasına, İz Yayıncılık, İstanbul.

- Bulut, E. ve Kırmızıoğlu, H. (2011). “İran Ekonomisi”, (Edt.: Yılmaz, T. ve Şahin, M.), Ortadoğu Siyasetinde İran, Ankara: Barış Kitap Basım ve Yayın Dağıtım
- Cottam, R. (1980) Revolutuonary Iran, vol 78, no 453 Aktaran Arı, T. (2007) Irak, İran, ABD ve Petrol; II. Baskı İstanbul: Alfa Basım-Yayım-Dağıtım
- Çağlayan S.,(2012). İran (Mehdi’yi Beklerken), Cinius Yayınları, İstanbul.
- Çandar, C., (1988). Ortadoğu Çıkmazı, Seçkin Yayıncılık, İstanbul.
- Çetinkaya, G. (2003). EssentialFriendsandNaturelEnemies: TheHistoricRoots of Turkish-IranianRelations, Middle East Review of International Affairs, 7 (3)
- Çetinsaya, G. (2004). “Türk-İran İlişkileri”, (Edt.: Sönmezoğlu, F.), Türk Dış Politikasının Analizi, İstanbul: Der Yayınları
- Çetinsaya, G. (2008). “Cumhuriyet Dönemi Türkiye-İran İlişkileri”, (Der.: Tuncel, M.), Hedef Neden İran, İstanbul: Etkileşim Yayınları
- Çırakoğlu, A. (2018). 1979 İran Devrimi Gelişim, Oluşum ve Dönüşüm, İstanbul Yeni Yüzyıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul
- Çizgen, N., (1994). İki Ülke İki Devrim Türkiye İran, Say Yayınları, 1. Basım, İstanbul, 1994.
- Dağı, İ., (1998). Ortadoğu’da İslam ve Siyaset, Boyut Kitapları, İstanbul.
- Dağı, İ., D., (2002). Ortadoğu’da İslam ve Siyaset, Boyut Yayıncılık, 2. Baskı, İstanbul.

- Efegil, E. ve Stone, L.A. (2003). İran and Turkey in Central Asia: Opportunities for Reapproachment in the Post-Cold War Era, *Journal of World Studies*, 20 (1)
- Elhan, N. (2016). İran Devrimi'nin Türkiye'de Yansımaları: "İrancılık" ve "İrancı" İslamcılık, *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, 3 (2)
- Eralp, A. ve Tür, Ö., (1999). İran'la Devrim Sonrası İlişkiler (Der. M.B.Altunışık), *Türkiye ve Ortadoğu: Tarih, Kimlik, Güvenlik*. İstanbul: Boyut Kitapları, 67-102.
- Erkilet, A. (2010). Ortadoğu'da Modernleşme ve İslâmî Hareketler. Ankara: Hece Yayınları.
- F.Khosrokhavar, O.Roy, (2000). İran: Bir Devrimin Tükenişi, (Çev: İ.Yerguz), Metis yayınları, İstanbul.
- Geçener, T. (2017). Türkiye – İran Siyasi İlişkileri (1979-2010), Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kars
- Geçener, T. (2017). Türkiye-İran Siyasi ilişkileri (1979-2010). Yüksek Lisans Tezi. Kafkas Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Kars.
- GillesKepel, C., (2001). İslamcılığın Yükselişi ve Gerilemesi, (Çev: H.Bayrı), Doğan Kitap, İstanbul.
- Gökalp, E. (2016). Devrim Sonrası İran İslam Cumhuriyeti'nde Siyaset, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Konya
- Görçün Ö. F. (2006) 1979 İran İslam devrimi sonrası Türk-İran ilişkileri, Yüksek Lisans Tezi, Edirne: Trakya Üniversitesi

Green, J. D. (1994). Countermobilization in the Iranian Revolution. J. A. Goldstone (Dü.) içinde, *Revolutions: Theoretical, Comparative, and Historical Studies* (2. b., s. 136-146).

Gündoğan, Ü. (2010) İran ve Ortadoğu, İstanbul: Liberte Yayın Grubu

Gürcemal, D. (2016). Uluslararası Ekonomi Politikası Açısından Türkiye-İran İlişkileri, Yenyüzyıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul

Hagıgı, A. (2018). İran İslam Devrimi ve Değişen İran Dış Politikası, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Antalya

Hamurcu, İ.O. (2010). Türkiye – İran İlişkilerinin Uluslararası Siyasal Sistem Bağlamında Değerlendirilmesi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İzmir

Hazır, Ö. (2013). Ahmedinejad Dönemi Türkiye – İran İlişkileri ve İlişkileri Etkileyen Faktörler, Uluslararası Kıbrıs Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Araştırma Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Lefkoşa

Hobsbawm, E. J. (2012). Devrim Çağı (6. b.). (M. S. Şener, Çev.) Ankara: Dost Kitabevi.

Hüseyin, A. (2009) İran'da Devrim ve Karşı Devrim, III. Baskı, çev. Taha Cevdet, İstanbul: Pınar Yayınları

Kahraman, E. (2013). 2000'li Yıllarda Türkiye – İran İlişkilerini Etkileyen Faktörler, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Antalya

Kamer, Ş.Y. (2013). Türkiye – İran İlişkileri Üzerine Değerlendirme, <http://politikaakademisi.org/2013/01/12/turkiye-iran-iliskileri-uzerine-degerlendirme/>, (Erişim Tarihi: 25.12.2019)

Karaduman, N. (2009). “Türkiye- İran İlişkiler (1979-1989)”. Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üniversitesi. Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara.

Kepel, G. (2001). Cihat, İslamcılığın Yükselişi ve Gerilemesi, (Çev.: Bayrı, H.), İstanbul: Doğan Kitap

Kepel, G. (2001). Cihat, İslamcılığın Yükselişi ve Gerilemesi. (H.Bayrı, Çev.). İstanbul: Doğan Kitap.

Kocatürk, N. (2006). Hatemi Dönemi Türkiye – İran İlişkileri, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya

Kurt, H.E. (2018). Ruhani Dönemi İran Dış Politikası ve Türkiye ile İlişkiler, Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara

Küçükcan, T. (2005). Modernleşme ve Sekülerleşme Kuramları Bağlamında Din, Toplumsal Değişme ve İslâm Dünyası. İslâm Araştırmaları Dergisi(13), 109128.

Mark Jeurgensmeyer, (2001). Yeni Soğuk Savaş: Dini Milliyetçilikler Seküler Devleti Tehdit Ediyor, (Çev: A. Yalçın), Pınar Yayınları, İstanbul.

MarziyehMoktarpour,(2013). 1979 İslam Devriminden Sonra İran'ın Dış Politikası, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Mehmet A., (1999). “İran İslam Devriminde: Tarihsel Süreç, Özgün Şartlar, İç ve Dış Dinamikler”, Avrasya Dosyası, Sonbahar, Cilt:5, Sayı:3, s.137.

Noreng, Q., (1998). Petrol ve İslam, Sabah Kitapları, İstanbul.

Oğuz, S. ve Çakır, R. (2000). Hatemi'nin İran'ı, İstanbul: İletişim Yayınları

Onat, H. (2013). İran İslam Devrimi ve Şiîlik. e-Malakat Mezhep Araştırmaları Dergisi, 6(2), 223-256

Orhon, H.H. (2012). İran'ın Bölgesel Gücünün Küresel Yansımaları Çerçevesinde Enerji Jeopolitiği, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İzmir

Önder, E. (2013), İran'ın Nükleer Programının Analizi ve Türkiye (İlişkiler, Yaklaşımlar ve Gelişmeler), İstanbul: IQ Kültür Yayıncılık.

Özey, R. (2009). Türk Dünyası Coğrafyası (Ülkeler, İnsanlar ve Sorunlar), İstanbul: Aktif Yayınları

Roy, O. (1994). Siyasal İslam'ın İflası. (C. Akalın, Çev.) İstanbul: Metis Yayınları.

Roy, O., (2015). Siyasal İslam'ın İflası, (Çev: Cüneyt Akalın), Metis Yayınları, 4. Basım, İstanbul.

Roy, O., Küreselleşen İslam, (Çev: Haldun Bayrı), Metis Yayınları, 1. Basım, İstanbul, 2003.

Sami, O. ve Çakır, R. (2000). Hatemi'nin İran'ı, İstanbul: İletişim Yayınları

Saray, M. (1999), Türk-İran İlişkileri, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.

Saray, M. (2006). Türkiye ve Yakın Komşuları, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi

- Sinkaya, B. (2011). "İran İslam Cumhuriyeti'nde Siyasal Yapı ve Yönetim", (Edt.: Yılmaz, T. ve Şahin, M.), Ortadoğu Siyasetinde İran, Ankara: Barış Kitap Basım ve Yayın Dağıtım
- Sinkaya, P.A. (2016). İran Musaddık ve Darbe, Ortadoğu Analiz, 8 (76)
- Sürücü, C. (1999). Otokrasi, Modernite ve Devrim: İran'ın En Uzun Yüzyılı, Avrasya Dosyası, 5 (3)
- Tabriz, A.A. (2004). Aydınların, Dini Liderler ve Esnafın İran'ın Yakın Dönem Toplumsal Hareketlerindeki ve Devrimlerindeki Rollerinin İncelenmesi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara
- Taheri, P.F. (2009). Hatemi'nin Cumhurbaşkanlığı Döneminde Türkiye – İran İlişkileri, Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara
- Tıgılı, A. (2015). "Minimum Din Maksimum Demokrasi": Müslüman Entelektüellerin Bakışıyla İran'daki Siyasal İslam Tecrübesinin Kısa Bir Tahlili. Alternatif Politika, 7(3), 369-398.
- Tülümen T., (1998). İran Devrimi Hatıraları, İstanbul, Boğaziçi Yayınları.
- Uludağ S., (2002). İran'a ve Turan'a Seyahat İran, Kafkasya, Türk Cumhuriyetleri, Balkanlar, Dergâh Yayınları, 1. Basım, İstanbul.
- Üşür, S. (1992). İran Devrimi Din, Antiemperyalizm ve Sol, İstanbul: Belge Yayınları

Yılmaz, N. (2010). İslam ve Devrim. Aralık 02, 2019 tarihinde İslami Yorum e-Dergisi (4): <http://www.islamiyorumdergisi.com/islam-ve-devrim-nuriyilmaz/> adresinden alındı.

Yılmaz, T.- Şahin, M. (2011), Ortadoğu Siyasetinde İran, Ankara: Barış Basımevi

Yurdakurban, İ. (2007). Devrim Sonrası İran Dış Politikası (1979 – 2005). Yüksek Lisans Tezi. Selçuk Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Konya.

Zengin İ. (1991). İran Devrimi ve Ortadoğu'ya Etkileri, İstanbul, Milliyet Yayınları.

Zümrüt, C. (2008). Ahmedinejad Dönemi Türkiye – İran İlişkileri, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya

E.HALLAÇ

1979 İRAN İSLAM DEVRİMİ SONRASI TÜRKİYE – İRAN İLİŞKİLERİ

BURSA

